ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΕΡΓΟΝ ΑΥΤΟΥ

Ὁ ἀδόκητος καὶ ἅμα πρόωρος θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου Γεωργούλη, ἐπιγενόμενος ἐν ἱκανῇ πως ἀκμῇ σωματικῶν καὶ διανοητικῶν δυνάμεων, ἃς βίος σεμνὸς καὶ χρηστὸς καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀσκητικὸς ὑπέθαλπε καὶ διετήρει νεανικὰς καὶ σφριγώσας, τοιοῦτος ἀπότομος καὶ ἀπηνὴς θάνατος συνεκίνησε βαθύτατα καὶ συνετάραξεν ἀλγεινότατα τὰς καρδίας οὐ μόνον τῶν φιλολόγων καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημόνων ἀλλὰ καὶ καθόλου τῶν Πανελλήνων. Οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως· διότι διὰ τοῦ θανάτου τοιούτου ἀνδρὸς δὲν ἐτρώθη ἁπλῶς ἡ ἐπιστήμη ἡ ἑλληνικὴ εἰς τὰ καίρια ἀλλὰ ἐπεσκοτίσθη διὰ πολὺν χρόνον ὁ ἐπιστημονικὸς καὶ πνευματικὸς τῆς Ἑλλάδος οὐρανός, ἐν ᾧ ἐκεῖνος ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας ἐμεσουράνησε καὶ βαθείας διαγράψας καὶ καλλιφεγγεῖς αὔλακας ἐπέπρωτο ἀκαίρως πως νὰ βυθισθῇ εἰς τὴν αἰωνιότητα ὡς τηλαυγὲς ἄστρον ἢ μᾶλλον ὡς σύνοδος τριαδικῶν ἀστέρων, φιλολογικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ. Ναί· διότι εὐρεῖα διάνοια καὶ ἐταστική, εὔτροχος καὶ ὀξεῖα, δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν φιλολογίαν, ἀλλὰ ταχέως καὶ εὐπετῶς ἐξετάθη εἰς τὴν καθολικωτάτην τῶν ἐπιστημῶν, τὴν φιλοσοφίαν, καὶ τὴν ἀπότοκον αὐτῆς Παιδαγωγικήν.

Ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ σταδιοδρομίᾳ ἀφετηρίαν ἔσχεν ὁ Κ. Γεωργούλης τὴν φιλολογίαν, ἧς ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ ὕστερον τὸ ἐκπρεπὲς καύχημα καὶ σεμνὸν ἐγκαλλώπισμα. Βεβαίως ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ἐν Ἀθήναις σπουδῶν αὐτοῦ καὶ τοῖς ἀμέσως ἐπακολουθήσασι δὲν ὑπῆρξε πολὺ εὐτυχής· ἐκ τοῦ ἐναντίου θὰ ἔλεγέ τις ὅτι δυσμενὴς ἐφάνη αὐτῷ ἡ μοῖρα. Διότι, ὅτε μὲν εἰσῆλθε φοιτητὴς εἰς τὴν φιλοσοφικὴν Σχολήν, δὲν ἐκλείζον πλέον αὐτὴν κατὰ μέγα μέρος ἐκλιποῦσαι αἱ γεραραὶ τῶν μεγάλων φιλολόγων μορφαί. Ὅτε δὲ ἀπεφοίτησεν ἐκείνης, ἐκράτουν ἐν τῇ παιδείᾳ ἀμφιβόλου κύρους καὶ ἀξίας ἀρχαί, ἐδέσποζε δὲ καὶ ἦρχε τῶν παιδευτικῶν πραγμάτων ἄνθρωπος εὐφυὴς ἄλλως καὶ δραστήριος ἀλλ' ἔμπλεως κακοδόξων καὶ νεωτεριστικῶν ἀντιλήψεων, αἵτινες ἐπέπρωτο νὰ ἔχωσι παρ' ἡμῖν δυσμενῆ καὶ ὀλεθροποιὸν ἐπὶ τοὺς ὑστέρους χρόνους ἐπίδρασιν. Τὴν δύναμιν τῶν πραγμάτων ἦτο δύσκολον νὰ ἐκφύγῃ ὅλως ὁ νεαρὸς καὶ εὐφυὴς φιλόλογος καὶ ὑπὸ βιαίας παρελκόμενος φορᾶς ἀπέκλινεν ἐπί τινα χρόνον τῆς εὐθείας καὶ ὀρθῆς γλωσσικῆς ὁδοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως.

Ἐν στιγμαῖς βαρυθύμου διαθέσεως καὶ νοσταλγικῆς ῥέμβης παραδιδόμενος ἐνίοτε ἄκων εἰς φιλολογικὴν ἀνασκόπησιν καὶ ἀνάμνησιν παλαιοτέρων καὶ καλυτέ-

ρων ἡμερῶν ἀναλογίζομαι ἄλλα τε πολλὰ καὶ τοῦτο, οὐχὶ ἄνευ πόνου καὶ πικρίας, τὸ τί δηλαδὴ θὰ ἦτο ὁ Γεωργούλης, ἂν ἡ μοῖρα εὐμενεστέρα ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον κατ' ὀλίγα τινὰ μόνον ἔτη πρότερον, ὥστε νὰ εἶχε διδάσκαλον καὶ συνομιλητὴν τὸν πολὺν Κόντον, ὡς καὶ τοὺς ἄλλους τότε διαπρεπεῖς καθηγητάς. Πόσῳ δαψιλέστερα καὶ μείζονα καὶ ἀριπρεπέστερα θὰ ἦσαν τὰ ἐπιτεύγματα τῆς παρ' ἡμῖν φιλολογικῆς ἐπιστήμης, πόσῳ δ' εὐτυχέστερον τὸ ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον, ἐν ᾧ ἀναμφιβόλως θὰ καθίστατο διαπρεπὴς καθηγητὴς καὶ δὲν θὰ ἠδικεῖτο αὐτός τε καὶ ἡ ἐπιστήμη.

Ὅπως ἂν ἔχῃ, τὰ τυχὸν ἐλλείποντα τῆς ἐνταῦθα φοιτήσεως συνεπλήρωσαν παντελῶς βραδύτερον αἱ ἐν Γερμανίᾳ σπουδαί. Ἀφοῦ δηλαδὴ ὁ Γεωργούλης εἶχεν ἐπιτελέσει τὰς πρὸς τὴν πατρίδα στρατιωτικὰς ὑποχρεώσεις μετασχὼν ἀνδρείως τῶν ἀπὸ τοῦ 1916 πολέμων καὶ εἶχεν ἤδη ὑπηρετήσει ἐν τῇ μέσῃ παιδείᾳ εὐδοκιμώτατα καθηγητὴς καὶ γυμνασιάρχης, ὥριμος πλέον καὶ μεμεστωμένος ἐστάλη εἰς Γερμανίαν ὑπότροφος πρὸς συμπλήρωσιν τῆς φιλολογικῆς μορφώσεως. Ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις Βερολίνου καὶ Φραϊμπέργκης παρηκολούθησεν ἐπιμελῶς τὰς παραδόσεις διαπρεπῶν καθηγητῶν, φιλολόγων καὶ φιλοσόφων, ἐν οἷς ὁ Χοῦσσερλ καὶ ὁ Χαϊντέγγερ.

Ἐπανελθὼν ὁ Γεωργούλης οἴκαδε τῷ 1933 ἄριστα συγκεκροτημένος καὶ ἀμφιλαφοῦς εὐμοιρῶν παιδεύσεως συνέχισε τὸ διδακτικὸν ἔργον καὶ τῷ 1940 προήχθη εἰς ἐπιθεωρητήν, ἐνὶ δ' ἔτει ὕστερον ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ Διδασκαλείου τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἐν ᾧ συνετελεῖτο ἡ μετεκπαίδευσις τῶν καθηγητῶν. Οὐχὶ δ' ἅπαξ ἀλλὰ κατ' ἐπανάληψιν ἀνετέθη αὐτῷ ἐπαξίως ἡ διεύθυνσις τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων ὡς γενικῷ Γραμματεῖ τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας.

Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ ἀοιδίμου ἀνδρὸς ἤρξατο τῷ ἔτει 1935 καὶ διετέλεσε συνεχιζομένη εἰς ἀπέραντον σειρὰν μικρῶν καὶ μεγάλων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν μέχρι καὶ τῆς ἐσχάτης τοῦ βίου στιγμῆς. Εἶναι δὲ τοῦτο προσοχῆς καὶ σημειώσεως ἄξιον, ὅτι ὡς πρωτόλεια καὶ ἀπαρχὰς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐνεργείας δὲν παρέσχεν, ὡς συνήθως συμβαίνει, μικράς τινας καὶ εἰδικὰς διατριβάς, ἀλλ' ἔργα συνθετικὰ καὶ ὀγκώδη, οἷα κατὰ κανόνα ἐμφανίζουσιν οἱ πολύπειροι καὶ μακρὰν ἤδη ἐπιστημονικὴν ὁδὸν διανύσαντες φιλόλογοι. Τῷ εἰρημένῳ δηλαδὴ ἔτει προήνεγκεν εἰς φῶς τὴν «*Ἀριστοτέλους πρώτην φιλοσοφίαν*», ἤτοι «τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά», εἰς ὃ ἔργον ἐπηκολούθησε μετὰ τέσσαρα ἔτη ἡ «*Πλάτωνος Πολιτεία*».

Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον, κατὰ τὰ ἄλλα εὔστοχον ἀλλὰ κατὰ τὴν γλῶσσαν ἀτυχές, παρέχει ἐν δημώδει φωνῇ μετάφρασιν τοῦ ὀντολογικοῦ ὑπερόχου συγγράμματος τοῦ δαιμονίου Σταγιρίτου· ἐπάγει δ' ἐν τέλει πίνακα λέξεων καὶ ὅρων πρὸς διασάφησιν τοῦ ἄλλως δυσνοήτου κειμένου καὶ ἐξήγησιν τῶν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου τὸ πρῶτον εἰσαγομένων δυσσυμβλήτων ἐπιστημονικῶν (ὀντολογικῶν) ὅρων. Ἐφιέμενος ὁ συγγραφεὺς νὰ εἰσαγάγῃ τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν Ὀντολογίαν, τὴν νῦν λεγομένην συνήθως Μεταφυσικήν, νομίζει ἐπίκαιρον νὰ ἀναπτύξῃ τὰς οἰκείας θεωρίας τάς τε πρὸ τοῦ Καντίου κρατούσας καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσόφου διατυπωθείσας, ἔτι δὲ τὴν Λογικὴν τοῦ Ἐγέλου ὡς ὀντολογίαν, ἔπειτα

δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Heidegger γενομένην μεταφυσικὴν ἑρμηνείαν τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ τέλος τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου ἐπαναληφθεῖσαν ἀπορίαν «τὶ εἶναι τὸ ὄν». Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον παρέχει μὲν πλῆθος εἰδήσεων καὶ εἶναι κατάμεστον φιλοσοφικῶν στοχασμῶν, περιφανῶς μαρτυρούντων τοῦ συγγραφέως τὴν πολυγνωσίαν. Ἀλλὰ δὲν ἀποκρύπτω τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ὡς νῦν ἔχει ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν τρόπον τῆς διατυπώσεως ὀλίγον δύναται νὰ κατανοηθῇ ὑπὸ τῶν ἀμυήτων τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπομένως νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ὃν φιλοτίμως προέθετο ὁ συγγραφεύς, νὰ ὠφελήσῃ δηλονότι τὸν ἀναγνώστην. Εἶμαι βέβαιος ὅτι, ἂν ἐπέζη ὁ συγγραφεὺς καὶ ἡμίσειρει χρόνου, θὰ προέβαινεν εἰς γενικὴν μετασκευὴν καὶ ῥιζικὴν μεταρρύθμισιν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πονήματος.

Κατὰ πολὺ ἐπιτυχέστερον ὑπῆρξε τὸ ἕτερον ἔργον, ἡ «τοῦ Πλάτωνος πολιτεία», ἧς πρό τινος χρόνου ἐγένετο καὶ δευτέρα ἔκδοσις· εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην συνετέλεσε πάντως ὄχι μικρὸν καὶ ἡ φύσις τοῦ περιεχομένου, ὅπερ θετικώτερόν πως καὶ τὰ μάλιστα διαφέρον εἶναι εὐληπτότερον καὶ τοῖς πολλοῖς προσιτώτερον. Ἐν τῇ πλατωνικῇ συγγραφῇ συναναπτύσσεται, ὡς γνωστόν, κατὰ τρόπον σαφῆ ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία καὶ ὑποδεικνύεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς εἴς τε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν καθ' ἡμέραν βίον· ἀπαιτεῖται λοιπὸν ὅπως τὴν διαγωγὴν ἡμῶν ῥυθμίζωμεν κατὰ τὴν δικαιοσύνην, ἥτις εἶναι ἡ περίληψις πασῶν τῶν ἀρετῶν καὶ πηγὴ τῆς ἄκρας εὐδαιμονίας τῶν τε καθ' ἕκαστον ἀνθρώπων καὶ τῆς κοινωνίας συνόλης.

Ὁ ἐκδότης τοῦ περισπουδάστου τούτου πλατωνικοῦ ἔργου προτάσσει ἐκτενῆ Εἰσαγωγήν, ἐν ᾗ ἔνθεν μὲν ἑρμηνεύει τὴν γένεσιν τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἔνθεν δὲ παρέχει ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῆς Πολιτείας. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἕπεται μετάφρασις ἄνευ τοῦ ἀρχαίου κειμένου καὶ ἐν κατακλείδι παρέχονται ἐπαρκεῖς σημειώσεις εἰς τὰ ἐπὶ μέρους δέκα βιβλία. Ἐνταῦθα ῥητέον ὅτι τὸ κείμενον, ὅπερ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ ἐκδότης, εἶναι ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐπιμελοῦς κριτικῆς καλῶς ἐπεξειργασμένον, ἡ δὲ μετάφρασις γίνεται εὔστοχος καὶ ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβής· γενικῶς δ' εἰπεῖν ἐν τῇ κριτικῇ τῶν κειμένων ὁ Γεωργούλης ἀποδεικνύεται ἀγχίνους καὶ ὀξυδερκής, σώφρων καὶ κατὰ τὸ προσῆκον μέτρον συντηρητικός, ἐν δὲ ταῖς μεταφράσεσιν ἀριστοτέχνης καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀπαράμιλλος· τέλος δ' ἐν τῇ παραθέσει τῶν σημειώσεων μηνύεται ἀκριβὴς γνώστης τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τοιουτοτρόπως τὸ ἔργον ἀποβαίνει ἐν τῷ συνόλῳ ἄρτιον, ὥστε μόνον εἰς ὀλίγα δύναταί τις διαφωνῶν νὰ ἀντείπῃ· εἶναι ἄρα, ἔργον ἀξιόλογον καὶ θὰ ἦτο πάντως ἀξιολογώτερον, ἐὰν ἦτο περιβεβλημένον τὴν προσήκουσαν καὶ τῇ ἐπιστήμῃ μόνην ἁρμόζουσαν ἐπίσημον γλωσσικὴν περιβολήν.

Τὰ μνημονευθέντα δύο ἐκτενῆ συγγράμματα ὁμοῦ μετ' ἄλλου ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐκδοθέντος τρίτου ἔργου, ὅπερ ἐπιγράφεται «*Ἡ μελέτη τῶν ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων*» * καὶ ἀφορᾷ, καθὰ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ μαρτυρεῖ, εἰς τὴν ἀξίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὴν μεγάλην αὐτῶν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν παιδείαν καὶ τὸν καθόλου πολιτισμὸν—τὰ τρία ταῦτα ἔργα ἔχουσι πολλὰ κοινὰ

*) Ἐξεδόθη τῷ ἔτει 1937· δευτέρα ἔκδοσις ἐγένετο τῷ 1964.

γνωρίσματα ἐπιτρέποντα ἡμῖν νὰ διαγνώσωμεν τὰ ὅρια καὶ οἱονεὶ τὸ μεταίχμιον δύο μεγάλων περιόδων, εἰς ἃς δύναται καθ' ἡμᾶς νὰ διακριθῇ ἡ μακρὰ καὶ ἀκαταπόνητος ἐπιστημονικὴ σταδιοδρομία τοῦ Κωνσταντίνου Γεωργούλη.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ὑφίσταται ἐκεῖνος τὴν ῥοπὴν καὶ ἐξάρτησιν ἐκ τῆς ξένης (τῆς ἀπὸ τῶν σπουδῶν) διανοήσεως, ἐξάρτησιν ἐντόνως ἐμφαινομένην καὶ ἀποκαλυπτομένην εἴς τε ἄλλα καὶ μάλιστα εἰς τὴν περισσήν ἀσάφειαν καὶ ἐν πολλοῖς μέχρι σκοτεινότητος ἐξικνουμένην στρυφνότητα· τῆς περιόδου ταύτης φραστικὸν ἰδίωμα εἶναι τὸ δημῶδες. Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν περίοδον ὁ συγγραφεὺς ἀπολύεται κατὰ μικρὸν τῆς ἐξαρτήσεως· διανοεῖται διαυγέστερον καὶ οὕτως εἰπεῖν ἑλληνοπρεπέστερον, γίνεται δὲ γράφων ὁσημέραι σαφέστερος καὶ γλῶσσαν μεταχειρίζεται, συνήθως καὶ κατὰ κανόνα, οὐχὶ τὴν δημοτικὴν ἀλλὰ τὴν καθαρεύουσαν, ἣν ἀεὶ μᾶλλον προθύμως καλλιεργεῖ καὶ φιλοτίμως καλλωπίζει· ὁ παραβάλλων τὴν γλῶσσαν ἐκείνου τὴν πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν πρὸς τὴν τῶν τελευταίων ἐτῶν θὰ εὕρῃ ἀναμφιλέκτως οὐσιώδη διαφοράν.

Καὶ νῦν διαπορούμενός τις εὐλόγως θὰ ἐρωτήσῃ, εἰς τί ἆρά γε ὀφείλεται ἡ τοιαύτη μεταβολὴ ἡ τὴν πορείαν μεταστρέψασα τόσον σεμνοῦ καὶ εὐφυοῦς ἀνδρός. Ἡμεῖς γε ἀδιστάκτως ἀπαντῶντες θὰ εἴπωμεν ὅτι διττὰ εἶναι τῆς μεταβολῆς τὰ αἴτια, ἔνθεν μὲν ἡ τῇ ἡλικίᾳ συμπαρομαρτοῦσα ὡριμότης, μεθ' ἧς ἕκαστος καθαρώτερον διαβλέπει καὶ κρίνει τὰ συμβαίνοντα, ἔνθεν δὲ μάλιστα ἡ ἐμπειρία τῆς σκληρᾶς καὶ τραγικῆς τοῦ ἔθνους ἡμῶν περιπετείας, Ἐδοκίμασε δηλαδὴ καὶ ἐκεῖνος, ὅπως πάντες οἱ καλοὶ Ἕλληνες τὴν πικρίαν καὶ τὴν φρίκην τῆς βαρβάρου κατοχῆς καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν μυσαρὰν ἀγριότητα τῶν ἑλληνοφώνων προδοτῶν· εἶδε δὲ ἰδίοις ὄμμασιν ἐν τῷ Βαρβακείῳ τὸ ἀποτρόπαιον θέαμα ἀνθρώπων ἀπηγχονισμένων ὑπὸ τῶν ἐπαράτων ἐαμιτῶν. Καὶ ἔφριξε τότε καὶ κατεσπαράχθη ὑπὸ τῆς ὀδύνης ἡ λεπτὴ καὶ εὐαίσθητος καρδία τοῦ φιλανθρωποτάτου ἀνδρός. Καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς φρίκης ἐκείνης καὶ τῆς ἀμυθήτου συντριβῆς ἀνεζήτησε τὰς ῥίζας τῶν δεινῶν καὶ εὐθὺς ἀνελογίσθη, ὅτι οἱ κακοῦργοι καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν ἦσαν ὁ ὥριμος καὶ πικρὸς καρπὸς τῆς δυσωνύμου «ἐχπαιδευτικῆς μεταρρύθμησης» καὶ τῶν ἀρχηγετῶν αὐτῆς, πρὸς οὓς ἄλλοτε ἐκεῖνος ἐν χρόνοις νεανικοῖς ἀθῷος καὶ ἀπὸ ἀγαθῆς προαιρέσεως συνῃσθάνετο συμπάθειαν. Συνεκλονήθη τότε καὶ συνεταράχθη ῥιζηδὸν ἡ εὐγενὴς καὶ φιλόπατρις ψυχή· τότε δὴ τότε ῥαγδαία ἐπῆλθε καὶ βιαία ἡ μεταβολή, ὡς ἐπιστροφὴ τοῦ Παύλου πορευομένου εἰς Δαμασκόν.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχὴ τῆς δευτέρας περιόδου, ἥτις εἶναι καὶ ἡ μακροτέρα, γόνιμος καὶ ἀξιολογωτάτη, πρέπει νὰ τεθῇ πιθανῶς περὶ τὸ ἔτος 1945, ἔργῳ δ' ἐξεδηλώθη τῷ 1949, ὁπότε ἐξεδόθη τὸ φιλολογικὸν περιοδικὸν «Πλάτων», οὗ κυριώτατος ἱδρυτὴς καὶ θερμότατος ἐμψυχωτὴς ἐγένετο ὁ Γεωργούλης. Πάντως τοὺς τόμους τοῦ περιοδικοῦ τούτου, ὅπερ ἔκτοτε ἀδιατάρακτον καὶ εὐδόκιμον συνεχίζει τὴν ἑαυτοῦ πορείαν, κοσμοῦσι καὶ λαμπρύνουσι περισπούδαστοι καὶ πρωτότυποι φιλολογικαὶ πραγματεῖαι ἐκείνου. Μὴ δυνάμενοι νὰ ἀπαριθμήσωμεν ταύτας ἐνταῦθα καθ' ἑκάστας, ὡς καὶ τὰς πολυαρίθμους ἄλλας τὰς ἐν ἑτέροις περιοδικοῖς κατακεχωρισμένας, τοσοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι εὐκταῖον θὰ ἦτο

πᾶσαι ἢ τοὐλάχιστον οἱ κυριώταται αὐτῶν νὰ συλλεχθῶσι καὶ συνεκδοθῶσιν, ὥστε νὰ καταστῶσιν εὐπρόσιτοι.

Ἀρχήν, ὡς εἴρηται, τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐποιήσατο ὁ Γεωργούλης τὴν φιλολογίαν καὶ εἰς ταύτην ἐπιζήλως ἀφωσιώθη. Ἀλλ' ὁ ἐμβαθύνων εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν βίον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων προάγεται αὐτομάτως εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῆς κατ' ἐξοχὴν πνευματικῆς αὐτῶν ἐνεργείας, οἵα εἶναι ἡ φιλοσοφία. Οὐδὲν ἄρα τὸ παράδοξον ὅτι ἡ εὐρεῖα καὶ ἐρευνητικὴ διάνοια τοῦ νεαροῦ τότε φιλολόγου ἐστράφη πρωΐμως οὐχὶ ὀλιγώτερον εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἢ τὴν φιλολογίαν. Καὶ πράγματι ὁ ἀληθινὸς καὶ ἄξιος φιλόλογος εἶναι εὔλογον νὰ μεταπηδήσῃ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὡς εἶναι ἀφ' ἑτέρου ἀδύνατον νὰ ἀναδειχθῇ τις δόκιμος καὶ γνήσιος φιλόσοφος, ἂν μὴ πρότερον εὐδοκίμως φιλολογήσῃ.

Οὕτω πως καθίσταται εὔληπτον διατὶ παρὰ τῷ Γεωργούλῃ φιλολογία καὶ φιλοσοφία παρίστανται τρόπον τινὰ ὡς συμφυῆ καὶ ἀδελφά, ἐνδομύχως συνημμένα καὶ εἰς ἄρρηκτον ἑνότητα συνεζευγμένα. Καὶ ἠσχολήθη μὲν οὗτος περὶ πάντας τοὺς κλάδους τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐνέκυψεν εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ἐν τῇ βαθμιαίᾳ καὶ μακραίωνι ἀναπτύξει σκοπουμένης, τουτέστιν εἴς τε τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νεωτέραν καὶ τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν. Ἦτο δ' εὔλογον νὰ ἐνδιατρίψῃ ἐπιμελέστερον καὶ προθυμότερον εἰς τὴν πάτριον φιλοσοφίαν, τὴν ἀρχὴν καὶ ῥίζαν τῆς μετέπειτα διανοήσεως. Τοὺς ἀρχαίους ἡμῶν φιλοσόφους προσητένισεν ὁ ἐπιφανὴς φιλόλογος κατὰ τὸν οἰκεῖον καὶ προσήκοντα τρόπον· προσεῖδε δηλαδὴ ἐκείνους ἀμέσως καὶ κατ' εὐθεῖαν, διὰ καθαρῶν καὶ γυμνῶν ὀφθαλμῶν, ἄνευ χρήσεως κεχρωσμένων ξένων διοπτρῶν καὶ ἄνευ ὑποβολῆς εἰς αὐτοὺς μεταγενεστέρων δοξασιῶν. Ἐκ τῶν φιλοσόφων τρεῖς κατ' ἐξοχὴν ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν τοῦ Γεωργούλη, ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὧν τὰς θεωρίας ἀκριβέστερον διηρεύνησε καὶ μετὰ σαφηνείας διετύπωσεν *. Ἡ δὲ τοιαύτη προτίμησις καὶ ἰδιαιτέρα στοργὴ πρὸς τοὺς μεγάλους τῆς ἀρχαιότητος ἰδεολόγους δὲν εἶναι τυχαία ἀλλ' ἀναγκαία, σύμφωνος πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἐρευνητοῦ σύστασιν καὶ τὸν χαρακτῆρα. Ἀπὸ φύσεως δηλαδὴ ὁ Γεωργούλης ὁρμῶν πρὸς τὰ ὑψηλὰ καὶ ἀναζητῶν τὰ ὀρθὰ καὶ γενναῖα ἦτο ἐπόμενον νὰ συναισθανθῇ ἐξ ἀρχῆς συμπάθειαν πρὸς τὴν ἰδεολογίαν καὶ ἀποστροφὴν πρὸς τὸν ὑλισμόν.

Ἐπιλαμβανόμενος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου πραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς περὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ τοῦ λογοτεχνικοῦ τούτων ὕφους τοῦ λεγομένου «ἀφοριστικοῦ ὕφους»· εἶτα δὲ παραθέτει τὰ περισωθέντα ἀποσπάσματα καὶ ἑρμηνεύει αὐτά· ἐν συνεχείᾳ ἐπισκοπεῖ τὰ καθ' ἕκαστον τῆς φιλοσοφίας ταύτης κύρια μέρη, οἷα εἶναι ὁ Λόγος καὶ ἡ ἑνότης τῶν ἀντιθέσεων, τὸ φαινόμενον τοῦ πολέμου καὶ ὁ θεός, πρὸς δ' ἔτι ἡ ῥοὴ τῶν αἰσθητῶν καὶ ἡ περὶ μεγάλου ἐνιαυτοῦ θεωρία καὶ τέλος αἱ φυσικαὶ καὶ αἱ ἀνθρωπολογικαὶ δοξασίαι· ἐν κατακλεῖδι δει-

* Καί τῶν τριῶν τούτων φιλοσόφων ἐφιλοτέχνησε διεξοδικὰς πραγματείας, ἃς εὑρίσκει τις ἐν τῷ ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἥλιος.

κνύει τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν, ἣν ἔσχεν ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος ἐπὶ τοὺς μετέπειτα Ἕλληνας καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους *. Ἐπανερχόμενος δὲ καὶ αὖθις εἰς τὸ αὐτὸ θέμα ἐξετάζει καὶ πάλιν πολλὰ τῶν ἀποσπασμάτων ἐκείνων, περὶ ὧν κρατεῖ ἀμφιλογία ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ καὶ πειρᾶται μετὰ πολλῆς ἀγχινοίας νὰ ἐπιχύσῃ φῶς διὰ παραθέσεως οἰκείων χωρίων πεζογράφων καὶ ποιητῶν **.

Θαυμάζει εὐλόγως ὁ συγγραφεὺς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου εἰσαχθεῖσαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἔννοιαν τοῦ Λόγου, ὅστις ὑπάρχων αἰώνιος δημιουργεῖ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου καὶ ὡς καθολικὴ ἑνότης συνάπτει τὰ κατὰ τὰ φαινόμενα ἀντίθετα στοιχεῖα εἰς *ἀφανῆ ἁρμονίαν*· τοῦ Λόγου ἐκείνου μετέχοντες οἱ ἄνθρωποι δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὰ ὄντα. Προσφυῶς λοιπὸν λέγεται ὅτι ὁ Ἡράκλειτος διηύρυνε τοὺς ὁρίζοντας τῆς ἐρεύνης καὶ ἀπεκάλυψε νέας περιοχὰς τοῦ πνευματικοῦ βίου, διὸ καὶ δικαίως καταλέγεται εἰς τὰς ὑπερφυεῖς διανοίας, αἵτινες προεβίβασαν τὴν σκέψιν καὶ προωδοποίησαν τὸν νεώτερον πνευματικὸν κόσμον. Ἐνταῦθα δὴ παρατηροῦμεν ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ τῶν πολλῶν αὐτοῦ πραγματειῶν ἐμφανίζει ὁ Γεωργούλης ἐκδηλότερον τὴν κριτικήν του ὀξυδέρκειαν καὶ τὴν ἑρμηνευτικὴν δεξιότητα.

Καὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας παρέχει οὐχ ἧττον ἀξιόλογον πραγματείαν. Ἐν ταύτῃ μετὰ ἐκτενῆ ἔκθεσιν τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος γίνεται λόγος περὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθέντος διαλόγου, ὡς καὶ τῶν μύθων· ἔπειτα δὲ μετὰ εἰσαγωγικὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μεθόδου αὐτῆς ἐρευνᾶται ἀκριβῶς ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἐξετάζονται αἱ πέντε φάσεις αὐτῆς. Ἀκολουθῶν δὲ ὁ συγγραφεὺς τὴν ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἐφαρμοζομένην συστηματικὴν διάταξιν τῆς διαλεκτικῆς χωρεῖ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν μελῶν αὐτῆς, τὴν λογικὴν δηλονότι καὶ τὴν γνωσιολογίαν. καὶ τὴν μεταφυσικήν, ἤ, ἄλλως εἰπεῖν, διαλαμβάνει περὶ τῶν λογικῶν καὶ γνωσιολογικῶν καὶ ὀντολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ φιλοσόφου.

Αἱ *λογικαὶ* ἔρευναι περιλαμβάνουσι τὴν θεμελίωσιν τῆς Λογικῆς ἐπὶ τῶν γενικωτάτων νόμων τῆς διανοήσεως, τὴν λεκτικὴν πρότασιν καὶ τὴν λογικὴν κρίσιν, ἔτι δὲ τὰς λογικὰς ἐννοίας καὶ τὰς πλατωνικὰς ἰδέας, ὡς καὶ τὰς λειτουργίας τῆς λογικῆς κρίσεως καὶ τὴν ἐν τοῖς πλατωνικοῖς διαλόγοις συλλογιστικὴν μέθοδον καὶ τέλος τὴν περὶ λογικῆς διαιρέσεως πλατωνικὴν διδασκαλίαν, τὴν μέθοδον τοῦ καταρτισμοῦ τῶν ὁρισμῶν καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἀποδείξεως. Αἱ δὲ *γνωσιολογικαὶ* πάλιν ἔρευναι περιλαμβάνουσι τὸν γενικὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ θέματα τῆς πλατωνικῆς γνωσιολογίας, ἔνθα ἐκτίθενται τὰ εἴδη τῆς γνώσεως, τουτέστιν ἡ *αἴσθησις* καὶ ἡ *δόξα*, ἡ *διάνοια* καὶ ἡ *νόησις*, ἣν συμπληροῖ ἡ ἐνόρασις· αὕτη παρέχει ἡμῖν τὴν ἄμεσον θέαν τῆς ἀληθείας, ἐνῷ ἀνυψοῖ εἰς τὸ «ἀνυπόθετον» καὶ ἀποκαλύπτει τὴν σφαῖραν τῆς ἰδεώδους ὑπάρξεως. Ὡσαύτως εἰς τὰς γνωσιολογικὰς ἐρεύνας ἀνήκει ἡ θαυμασία εἰκὼν τοῦ σπηλαίου, ὡς καὶ αἱ πηγαὶ καὶ μέθοδοι

---

* Ἐνθ. ἀνωτ. τόμ. Θ', σελ. 317 ἑξ.

** «Πλάτων», ἔτος 1965, σελ. 274 ἑξ. πβλ. καὶ 1962 σ. 445 ἑξ.

τῆς γνώσεως, ἔτι δὲ ἡ ψυχολογικὴ προπαρασκευὴ τῆς μαθήσεως (ἀπορία καὶ ἔρως) καὶ τέλος ἡ περὶ ἀληθείας διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος.

Αἱ δὲ ὀντολογικαὶ ἔρευναι περιλαμβάνουσι τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου τεθέντα ὀντολογικὰ προβλήματα καὶ δὴ καὶ τὸ πρόβλημα τῶν κατηγοριῶν, πρὸς δ' ἔτι τὴν περιώνυμον θεωρίαν τὴν περὶ Ἰδεῶν. Τὰς ἰδέας θεωρεῖ ὀρθῶς ὁ συγγραφεὺς ὡς ἀντικειμενικὴν ὕπαρξιν ἐχούσας ἀληθινὰς οὐσίας, εὖ δὲ καὶ καλῶς ποιῶν χωρεῖ εἰς σύντομον παραβολὴν καὶ σύγκρισιν τῆς πλατωνικῆς περὶ ἰδεῶν θεωρίας πρὸς ἄλλα φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀρχαῖα καὶ νεώτερα. Εἰς τὰς αὐτὰς ὀντολογικὰς ἐρεύνας ἀνήκει ἡ περὶ ὕλης θεωρία καὶ ἡ περὶ χρόνου διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος, ὡς καὶ ἡ κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία καὶ ψυχολογία αὐτοῦ. Ἐν ἰδίοις δὲ μικροῖς κεφαλαίοις ἐξετάζεται ὁ Πλάτων ὡς ἐπιστήμων καὶ ὡς ἀναμορφωτὴς τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου, παιδευτὴς ἅμα καὶ καλλιτέχνης *.

Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ φιλοσοφήματος στοιχεῖ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν παρὰ πολλοῖς τῶν νεωτέρων κρατοῦσαν διάταξιν. Ἂν αὕτη εἶναι καὶ ἡ βελτίστη, δὲν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα. Ἡμεῖς γε παραδεχόμεθα ἄλλην καὶ δὴ καὶ τοιαύτην, καθ' ἣν ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἐπὶ παραδείγματος, ἀναπτύσσεται εὐρύτατον ἔνθα ὁ λόγος περὶ Ἰδεῶν, αἱ δὲ πολιτικαὶ καὶ παιδαγωγικαὶ θεωρίαι ὑπάγονται πρεπωδέστερον εἰς ἴδιον κεφάλαιον, τὴν Ἠθικήν. Ἀλλὰ παρά τινας μικρὰς ἀντιλογίας, αἵτινες θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ προενεχθῶσιν ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πραγματεία ἐφιλοτεχνήθη ἄριστα καὶ ἐπιμελέστατα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ μετ ἀκριβοῦς γνώσεως τῆς οἰκείας βιβλιογραφίας· διὸ καὶ εἶναι ἀξιόλογος καὶ χρησιμωτάτη ὡς κατάλληλος ὁδηγὸς εἰς τοὺς ἐφιεμένους νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὰς ὑψηλὰς θεωρίας τοῦ θείου φιλοσόφου.

Οὐδεὶς τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἐπεσπάσατο τοσοῦτον τὴν προσοχὴν καὶ τὸν θαυμασμὸν τοῦ Γεωργούλη, ὅσον ὁ δαιμόνιος Σταγιρίτης. Περὶ ἐκεῖνον φαίνεται ὅτι ᾑσχολεῖτο πάντοτε ἐξ ἀρχῆς, μετὰ διαλειμμάτων μέν τινων ἀλλὰ διὰ παντὸς τοῦ βίου· εἰς ἐκεῖνον ἀνεφέρετο, ὡς εἴδομεν, ἓν τῶν πρώτων του ἔργων, εἰς ἐκεῖνον δὲ ἀφορᾷ καὶ τὸ τελευταῖον εἰδικὸν σύγγραμμα, ὅπερ ἐξεδόθη τῷ 1962 καὶ ἐπιγράφεται «Ἀριστοτέλης ὁ Σταγιρίτης».

Τὴν ἀτίμητον ἀξίαν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ἰσχυρὰν ἐπὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπίδρασιν αὐτῆς εὐστόχως δεικνύει ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ Προλόγῳ. Ἐνταῦθα παρατηρεῖται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐγένετο εἷς τῶν μεγάλων προδρόμων καὶ θεμελιωτῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, καθηγεμὼν αὐτὸς καὶ διδάσκαλος συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ ἀληθῶς ἡ εὐρεῖα ἐκείνου διάνοια εἰσέδυ βαθύτατα εἰς πάντα τὰ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ ζητήματα καὶ προέβαλε νέα προβλήματα καὶ ὑπέδειξε λύσεις, αἵτινες καὶ μέχρι σήμερον τυγχάνουσι πολλῆς προσοχῆς. Διὸ καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐπονομάζεται «αἰωνία

---

* Τὰ κατὰ τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος ἐκτίθενται βραχύτερον, διότι περὶ τούτων διέλαβεν ὁ συγγραφεὺς ἐκτενέστερον ἐν τῷ τόμῳ «Ἑλλὰς» τῶν τοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ «Ἥλιος».

φιλοσοφία» (philosophia perennis) καὶ σπουδάζεται ἐπιμελῶς ἐν πάσαις ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις. Πολυάριθμοι εἶναι οἱ «ἀριστοτελικοί», οἱ ἐγκύπτοντες εἰδικώτερον εἰς τὰς θεωρίας τοῦ μεγάλου φιλοσόφου καὶ δεικνύοντες τὴν πολύτιμον αὐτῶν ἀξίαν καὶ ἣν αὗται ἔχουσι σχέσιν καὶ ῥοπὴν πρὸς τὴν σύγχρονον ἡμῖν φιλοσοφίαν. Καὶ ἵνα φανερωθῇ ἡ ἀμύθητος ἐπίδρασις τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἀρκεῖ νὰ ὑπομνησθῇ μόνον ὅτι ἡ περὶ ζωτικῆς ἀρχῆς (vitalismus) θεωρία τῆς βιολογίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀνακαίνισις τῆς περὶ ζωῆς ἀντιλήψεως τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ δὲ ὑπὸ τούτου εἰσαχθεὶς ὅρος «ἐντελέχεια» πρυτανεύει τῶν νεωτέρων βιολογικῶν θεωριῶν. Ἐκεῖνος ἐδίδαξεν ὅτι ὁ χρόνος εἶναι διάστασις τῆς κινήσεως καὶ ὅτι ὁ τόπος δὲν εἶναι κενὸν διάστημα· ἐκείνου πρώτου εἶναι τὸ δίδαγμα ὅτι ἐσωτερικὴ κρατεῖ σχέσις καὶ ἐνδόμυχος συνάφεια τόπου καὶ χρόνου καὶ ὅτι τῆς κοσμικῆς ὁλότητος δεσπόζει ἡ *ἐνέργεια*. Οὐδὲν ἄρα τὸ παράδοξον ὅτι πολλαὶ θεωρίαι θαυμαζόμεναι καὶ ὑπὸ πολλῶν ὑπολαμβανόμεναι ὡς νεώτερα τῆς ἐπιστήμης ἐπιτεύγματα ἀνομολογεῖται ὑπὸ τῶν ἐπαϊόντων ὅτι ἔχουσι ῥίζαν καὶ ἀρχὴν ἀριστοτελικήν· οὐκ ὀλίγαι θεωρίαι φιλοσόφων καὶ ἐρευνητῶν συνάπτονται πρὸς τὰς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἄλλως, ἀφοῦ ἡ ἐταστικὴ καὶ ὑπερφυὴς διάνοια ἐκείνου ἔθραυσε τὰ κοινὰ μέτρα καὶ ὑπερέβη τὰ ὅρια τῆς συνήθους ἀντιλήψεως, προτρέχουσα δὲ τῶν ἑαυτῆς χρόνων ἠδυνήθη νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς ἀληθείας, ἃς ἄλλοι μόλις μετὰ πολλοὺς αἰῶνας κατώρθωσαν νὰ νοήσωσι;

Τὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου διαδέχονται ἄλληλα κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν καὶ ἐν συμμέτρῳ ἕκαστον ἐκτάσει ἐν τῷ τέλει δ' ἑκάστου παρατίθεται ἡ οἰκεία βιβλιογραφία. Ἐν τῷ πρώτῳ ἐκτίθεται διεξοδικῶς ἡ βιβλιογραφία τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ διαγράφεται ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ, γίνεται δ' ἐκτενὴς λόγος περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ φιλοσόφου. Ἕπεται συστηματικὴ ἐπισκόπησις τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἔνθα πρὸς ἄλλοις ἐξετάζεται ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ μέθοδος αὐτῆς, τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐπιστήμης καὶ τὰ εἴδη αὐτῆς. Ἀκολούθως δὲ ὑποτυποῦται ἡ Γνωσιολογία ἡ διερευνῶσα τὰς ἐννοίας τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας, ἔτι δὲ τὸ κῦρος καὶ τὰς πηγὰς τῆς γνώσεως. Μέρος τῆς γνωσιολογίας εἶναι ἡ Λογικὴ περιλαμβάνουσα ἔνθεν μὲν τὴν διαλεκτικὴν τὴν διδάσκουσαν τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τοῦ διαλόγου καὶ τὴν ἀποφυγὴν ἀντιφάσεων, ἔνθεν δὲ τὴν κυρίως λογικὴν (τὴν «ἀναλυτικήν»), ἔνθα ἀναπτύσσεται ἡ περιώνυμος περὶ τῶν «κατηγοριῶν» ἀριστοτελικὴ θεωρία. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ λεγομένη Λογική, προϊὸν καὶ ἀπαύγασμα ἰδίᾳ τῶν «Ἀναλυτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶναι ἐπιστήμη, ἣν ὁ δαιμόνιος νοῦς τοῦ Σταγιρίτου οὐ μόνον ἵδρυσεν ἀλλ' ὅπερ θαυμαστόν, καὶ ἐτελείωσεν ἅμα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ὁμολογῇ ὁ πολὺς Κάντιος ὅτι ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Λογικῆς οὐδεμία ἐγένετο μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ πρόοδος.

Πυρὴν παντὸς φιλοσοφήματος καὶ δὴ καὶ τοῦ ἀριστοτελικοῦ εἶναι ἡ Ὀντολογία ἢ συνήθως λεγομένη «Μεταφυσικὴ» ἡ ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου ἱδρυθεῖσα καὶ ὀνομαζομένη ὑπ' αὐτοῦ «Πρώτη φιλοσοφία». Αὕτη δὴ εἶναι τὸ θέμα τοῦ τρίτου κεφαλαίου. Ἐνταῦθα ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας, ὡς καὶ αἱ ἔννοιαι τοῦ εἴδους καὶ τῆς ὕλης, τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας. Εἶδος εἶναι κατὰ βάθος

αὐτὴ ἡ Ἰδέα ἢ αἱ Ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος, καταβιβασθεῖσαι ὅμως ἐκ τοῦ ὑπερουρανίου πεδίου εἰς *τόνδε* τὸν κόσμον, τὸν αἰσθητόν. Τὸ εἶδος ἐνυπάρχει ἐν τοῖς πράγμασιν ὡς ἡ οὐσία αὐτῶν, εἶναι νοητὸν μόνον καὶ πορίζει εἰς ἐκεῖνα ἑνότητα καὶ ἐνέργειαν.

Παρὰ τὸ ἀμετάβλητον καὶ ἐνεργητικὸν εἶδος τίθεται ὡς δευτέρα ἀρχὴ ἡ μεταβλητὴ καὶ παθητικὴ ὕλη πρὸς ζήτησιν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ μεταβολῆς· ἐκεῖνο δίδει μορφὴν εἰς τὴν ὕλην καὶ παράγει τὰ καθέκαστον ὄντα. Ἡ μὲν ὕλη εἶναι δύναμις ἢ «δυνάμει ὄν», πρᾶγμα δηλαδὴ ἐπιδεκτικὸν ἀναπτύξεως, τὸ δὲ εἶδος ἐνυπάρχει ἐν ἐκείνῃ ὡς ἐνέργεια, ἥτις ἐξικομένη εἰς τὴν ἄκραν ἀνάπτυξιν ἀποτελεῖ τὴν «ἐντελέχειαν», ἤτοι τὴν ὑψίστην τοῦ ἀντικειμένου τελειότητα. Ὕλη καθαρά, ἄμοιρος δηλονότι παντὸς εἴδους, εἶναι πράγματι ἀνύπαρκτος, ὑπάρχει δὲ μόνον ὡς πλάσμα τῆς ἀφαιρετικῆς νοήσεως. Εἶδος δὲ καθαρὸν καὶ ξένον πάσης ὑλικότητος καὶ δυναμικότητος, εἶναι ἀρχὴ ἀκίνητος καὶ ἀμετάβλητος, πηγὴ πάσης ἐνεργείας καὶ κινήσεως, ὑπὲρ τόπον καὶ χρόνον ὑπάρχουσα. Τοιαύτη ἀρχὴ πρώτη εἶναι ὁ *θεός*, καθαρὰ ἀλήθεια καὶ ζωὴ ἀρίστη καὶ ἀΐδιος, νόησις καθαρὰ μόνον ἑαυτὴν νοοῦσα («νόησις νοήσεως»), τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀμύθητον κάλλος, πρὸς ὃ πάντα ὁρμῶσι καὶ φέρονται ὡς πρὸς ἐρώμενον. Εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἂν ὁ Ἀριστοτέλης παρεδέχετο πρόνοιαν ἢ οὐχί, ὁ συγγραφεὺς καλῶς ποιῶν καὶ τῷ Brentano συμφερόμενος ἀποκλίνει εἰς ἀπόκρισιν καταφατικήν.

Μετὰ τὴν μεταφυσικὴν ἐκτίθενται ἡ φυσικὴ καὶ ἡ μαθηματική, ἡ βιολογία καὶ ἡ ψυχολογία, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Σταγιρίτου. Ἐν πᾶσι τούτοις γίνεται, ὅπου δεῖ, σύγκρισις τῶν νεωτέρων θεωριῶν πρὸς τὰς τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου. Ἐν ἰδίοις δὲ κεφαλαίοις ὑποτυποῦται ἡ ποιητικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ διαγράφεται ἡ γενετικὴ ἐξέλιξις τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἔτι δὲ ἡ ἱστορία τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας· δεικνύεται πῶς αὕτη ἐπέδρασεν ἐπὶ Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην καὶ τοὺς Ἕλληνας πατέρας τῆς ἐκκλησίας καὶ ὕστερον ἐπὶ τὸν Γαλιλαῖον καὶ τὸν Βάκωνα, πῶς δ' ἐπιδρᾷ καὶ σήμερον ἀνακαινισθεῖσα ἐν τῷ Νεοθωμισμῷ. Ἐνταῦθα ἐκφράζεται εὔλογον καὶ ἔντονον παράπονον, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητον : «οἱ ἐν τῇ χώρᾳ μας, λέγει, σήμερον φιλοσοφοῦντες διανοούμενοι, εὑρίσκοντες πολὺ εὐκολωτέραν τὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγωγὴν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, ἀπαξιοῦν νὰ κύψουν μὲ εὐλάβειαν εἰς τὰ κείμενα, ἅτινα μᾶς ἐκληροδότησεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθησαν, διὰ νὰ διατυπώσουν τὰς ἰδικάς των θεωρίας οἱ ξένοι νεώτεροι στοχασταί, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θαυμάζουν τόσον μονομερῶς καὶ ἀκρίτως οἱ νεώτεροι Ἕλληνες» *. Καὶ ἀληθῶς ἡ ἀρχαία ἡμῶν φιλοσοφία καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ πλατωνική, λαμβανομένη ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ καὶ περιλαμβάνουσα Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη καὶ Πλωτῖνον, εἶναι ἡ μόνη καὶ ἀληθὴς φιλοσοφία, ἥτις θὰ ἐκτρέφῃ καὶ θὰ ζωογονῇ εἰς τὸν ἀεὶ χρόνον τὴν ἀνθρωπίνην διανόησιν. Διὸ καὶ ἡμεῖς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, ἡμεῖς πρώτιστα καὶ μάλιστα, ὀφείλομεν ἐπιμελῶς καὶ φιλοστόργως, νυκτός τε καὶ ἡμέρας, νὰ σπουδάζωμεν τὰ ἀθάνατα τῶν

* Αὐτ. σελ. 413.

προγόνων κειμήλια καὶ νὰ ἀντλῶμεν ἐξ ἐκείνων ἀμέσως τὰ διαυγῆ τῆς θεσπεσίας καὶ ἀνεφίκτου σοφίας νάματα.

Τέλος ἐν βραχεῖ κεφαλαίῳ ἐξαίρεται ἡ ἀξία τῶν ἀριστοτελικῶν σπουδῶν καὶ δηλοῦται πόσον σπουδαία εἶναι ἡ μελέτη τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ πόσον συντελεστικὴ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν προβλημάτων, ἅτινα καὶ σήμερον ἀπασχολοῦσι τὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Προσφυέστατα δὲ καὶ κάλλιστα παρατηρεῖται ὅτι ἄνευ τῆς συμβολῆς καὶ ἐπιδράσεως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους οὔτε ἡ νεωτέρα διανόησις θὰ διεμορφοῦτο καὶ θὰ ἐξειλίσσετο καθ' ὃν τρόπον ἐξειλίχθη, οὔτε καὶ αὐταὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι θὰ ἐλάμβανον ἣν ἔχουσι σήμερον μεγάλην ἐπίδοσιν. «Τοιαύτης ἀξίας καὶ σημασίας εἶναι ἡ πνευματική μας κληρονομία καὶ ἰδοὺ διατὶ ἡ Ἑλλὰς κατέχει, κατὰ γενικὴν ἄλλως τε ὁμολογίαν, τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος» *.

Δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας καὶ ἀναλύσωμεν ἀκριβέστερον τὸ περιεχόμενον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίου, ἀλλὰ τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι καὶ αὐτό, μάλιστα δ' αὐτό, εἶναι ὁ ἀγλαὸς καρπὸς μακροχρονίων σπουδῶν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων καὶ προσέτι ἐπιμελοῦς παρακολουθήσεως τῆς ξένης βιβλιογραφίας. Τὸ ἔργον εἶναι μὲν πως συνοπτικὸν (μὴ ἐκτεινόμενον εἰς λεπτομερείας τοῦ συστήματος), ἀλλ' εἶναι οὕτω δεξιῶς συντεταγμένον, ὥστε νὰ παρέχῃ ἀδρὰν καὶ ἀπηρτισμένην εἰκόνα τῶν θεωριῶν τοῦ βαθυγνώμονος φιλοσόφου. Γενικῶς δ' εἰπεῖν εἶναι ἐξαίρετον καὶ λαμπρὸν ἐπιστημονικὸν ἐπίτευγμα καὶ ἀξιόλογος συμβολὴ εἰς τὰς ἀριστοτελικὰς σπουδάς· πλουτίζει τὴν πενιχρὰν παρ' ἡμῖν φιλόλογον καὶ φιλόσοφον γραμματείαν καὶ αὐτὸ τοῦτο τιμᾷ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην.

Ὁ παρακολουθῶν τὸν δόλιχον τῆς μακρᾶς ἐπιστημονικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Κ. Γεωργούλη καὶ λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ παντοῖα καὶ πολυάριθμα πονήματα αὐτοῦ θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ πάντων ἄριστον καὶ τελειότατον ἐκ τῶν αὐστηρῶς φιλοσοφικῶν ἔργων, εἶναι τὸ τελευταῖον, ὁ «Ἀριστοτέλης», ὅπως, κατὰ περίεργον συγκυρίαν, καὶ τοῦ ἀοιδίμου Θ. Βορέα τελειότατον τῶν ἔργων εἶναι τὸ τελευταῖον, ἡ Ἠθική.

Ἐγκύψας ἐκεῖνος κατὰ τὰ εἰρημένα ἐκ νεότητος εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ἐφάνη πρωΐμως ὅτι ἔμελλε νὰ ἀποβῇ εἷς τῶν δοκίμων «ἀριστοτελικῶν». Ἤδη τῷ 1939 ἀνήγγειλεν ὡς προσεχῆ τὴν ἔκδοσιν τῶν Φυσικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ κειμένου, ἑρμηνείας καὶ σημειώσεων. Ἀλλ' ἄλλαι τότε παρεμπεσοῦσαι ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιστημονικαὶ ἀσχολίαι παρεκώλυσαν τὸν συγγραφέα καὶ δὲν ἐπέτρεψαν τῆς ὑποσχέσεως τὴν ἐκτέλεσιν. Πολλῷ δὲ ὕστερον καὶ δὴ καὶ πρὸ τεσσάρων ἐτῶν, τυχὸν προσφόρου εὐκαιρίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ παλαιὸν προσφιλὲς σχέδιον καὶ ἐπελάβετο τῆς ἐργασίας πρὸς ἔκδοσιν τῶν Φυσικῶν· ἤρξατο λοιπὸν ἐκ νέου ἐπεξεργαζόμενος τὸ ἀριστοτελικὸν κείμενον καὶ ἀντιβάλλων φωτοτυπίας διαφόρων κωδίκων· οὕτω δ' ἐνδελεχῶς καὶ

---

* Αὐτ. σελ. 416.

ἀόκνως, παρὰ τὸ ἐπισφαλὲς τῆς ὑγιείας, ἐργαζόμενον ἐκεῖνον ἐξαίφνης ἐπελθὼν κατέλαβεν ὁ θάνατος,

Ἡ σκληρὰ καὶ ἀδυσώπητος μοῖρα δεινὴν καὶ ἀνυπολόγιστον ἐζημίωσε τὴν ἐπιστήμην ζημίαν· διέκοψε τὴν συμπλήρωσιν ἐπὶ ἐπιστημονικῶν πραγματειῶν καὶ ἐματαίωσεν ἀρίστην ἔκδοσιν συγγράμματος ἀριστοτελικοῦ. Λέγομεν τοῦτο, διότι οἱ γινώσκοντες τοῦ ἀνδρὸς τὴν κριτικὴν ὀξύνοιαν καὶ τὴν ἀρτίαν καθόλου φιλολογικὴν κατάρτισιν, ὡς καὶ τὴν περὶ τὰ ἀριστοτελικὰ ζητήματα σπανίαν τριβὴν καὶ ἐμπειρίαν, ἠδύναντο ἀσφαλῶς νὰ προείπωσι τοῦ παρασκευαζομένου ἔργου τὴν τελειότητα. Ἀλλὰ ποσάκις πόσα δὲν διαλύει ὁ θάνατος γλυκύτατα ὄνειρα καὶ πόσους δὲν συντρίβει καὶ ματαιοῖ ὑψηλοὺς καὶ εὐγενεῖς σκοπούς ; ! Μετ' εὐλόγου πικρίας δυνάμεθα νὰ κακίσωμεν τὴν μοῖραν, ἥτις ὑπῆρξε τῷ Γεωργούλῃ ὑπεράγαν δυσμενὴς καὶ ἄδικος· ἐπεδαψίλευσε μὲν δῶρα εὐφυΐας καὶ σοφίας ἐξαίρετα, ἀλλ' ἐδείχθη σφόδρα φειδωλὴ εἰς τὴν παροχὴν ὧν καὶ ἐκεῖνος ἠξιοῦτο τοῦ βίου ἀγαθῶν. Αὐτομάτως δέ τις καὶ ἀλγεινῶς φέρεται εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἐνίοτε φαίνεται ἀτυχῶς νὰ ἀληθεύῃ τὸ λεχθέν : «τύχη τὰ θνητῶν, οὐκ εὐβουλία».

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐθεράπευσεν ὁ Γεωργούλης οὐδὲν ἧττον δαψιλῶς καὶ εὐδοκίμως καὶ τὴν μετέπειτα φιλοσοφίαν, λέγω τήν τε μέσην καὶ τὴν νεωτέραν καὶ τὴν σύγχρονον. Εἰς πάσας ταύτας τὰς μεγάλας χρονικὰς περιόδους τῆς φιλοσοφίας ἐπεκτείνεται ἡ ἀπασχόλησις καὶ συγγραφικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀκαμάτου μελετητοῦ καὶ ἐρευνητοῦ. Οὕτω διέλαβε μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκτενῶς περὶ φιλοσόφων διαφόρων περιόδων, οἷον τοῦ Αὐγουστίνου καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φιχτίου καὶ ἄλλων *. Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ἀναφέρονται δύο ἀξιόλογα ἐκείνου βιβλία, πρό τινων ἐτῶν ἐκδοθέντα καὶ ἐπιγραφόμενα τὸ μὲν ἕτερον «Αἱ σύγχρονοι φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις», σελ. 96 (1954), τὸ δὲ ἄλλο «Ἀπόψεις ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς μας», σελ. 108 (1956).

Τὸ πρῶτον βιβλίον περιλαμβάνει τέσσαρα κεφάλαια πολλοῦ διαφέροντος ἄξια. Τὸ πρῶτον τούτων ἐπιγραφόμενον «Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη» ἅπτεται οὐσιωδῶν θεμάτων, ἐν οἷς προέχουσιν ἡ σχέσις τῶν ἐπιστημῶν ἑκάστων πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἡ συμβολὴ αὐτῆς εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τῶν προκαταλήψεων τοῦ ὑλισμοῦ· πρὸς δ' ἔτι ἡ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφίας ἔνθεν μὲν ἐπὶ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην διὰ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Husserl καὶ τοῦ Russel, ἔνθεν δὲ ἐπὶ τὰς ἐπιστήμας τοῦ πνεύματος διὰ τοῦ Dilthey καὶ ἐπὶ τὴν βιολογίαν διὰ τοῦ Drisch· τέλος δὲ μνημονεύεται ἡ ἀπὸ τῶν φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν ἐπίδρασις καὶ ἀφορμὴ πρὸς ἀναγέννησιν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως. Ἐνταῦθα ἐξαίρεται ἡ σπουδὴ καὶ τάσις τῆς φιλοσοφίας, ὅπως μὴ ἀρκῆται εἰς τὰ δεδομένα τοῦ βίου καὶ τῆς ἐμπειρίας ἀλλ' ἀνυψῶται ὑπεράνω καὶ ἐπέκεινα τῆς ζωῆς καὶ τῆς

* Περὶ τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἐπραγματεύθη ἐν ἄρθροις τοῦ εἰρημένου ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ.

ὑπάρξεως, «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας», «εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ» κατὰ Πλάτωνα.

Τοῦ δευτέρου κεφαλαίου ὑποκείμενον εἶναι ἡ ἐπισκόπησις τῶν κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα γενομένων φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν καὶ μάλιστα τῆς ὑπὸ τοῦ Husserl ἱδρυθείσης Φαινομενολογίας. Δεικνύεται πῶς ἐκεῖνος κατέληξεν εἰς συμπεράσματα παρεμφερῆ πρὸς τὰ τοῦ Bergson, καθ' ἃ μόνον ἡ ἐνόρασις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νόησιν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀγάγῃ ἡμᾶς εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχολογικῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως, κατ' ἀκολουθίαν δὲ πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας ἀπαιτεῖται στροφὴ πρὸς τὰ ἔνδον, ἐπιστροφὴ δηλαδὴ εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν συνείδησιν. Ἐντεῦθεν δ' ἔπεται ἡ ὑψίστη σπουδαιότης τῆς νοητικῆς ἡμῶν ἐνεργείας, ἥτις ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν ἀντικειμενικοῦ κόσμου καὶ παρέχει κῦρος εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα. Ἐκ τοιούτων ἀποφάνσεων γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ἐπανέρχεται εἰς τὸν ἡμέτερον Παρμενίδην, ἀπαιτοῦντα ὡσαύτως ἀθροισμὸν καὶ περισυλλογὴν εἰς ἡμᾶς αὐτούς : «κρῖναι δὲ λόγῳ πολύδηριν ἔλεγχον ἐξ ἐμέθεν ῥηθέντα».

Ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ ἐξετάζονται αἱ περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος κρατοῦσαι φιλοσοφικαὶ ῥοπαί· τούτων κύρια γνωρίσματα ἦσαν ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς ὑλιζούσης μηχανοκρατίας, ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα καὶ ἡ ἀπαίτησις ὅπως ἡ περὶ κόσμου θεωρία ῥυθμίζηται συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Ἀλλ' ἡ εὐθὺς ἐπακολουθήσασα σύγχρονος φιλοσοφία, ἀντίθετον μετερχομένη μέθοδον ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ὀντολογικὰ προβλήματα καὶ ἐπανήγαγεν εἰς τὴν ζωὴν τὴν Μεταφυσικήν· δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν διὰ τοῦ λογικοῦ συντελουμένην ἔρευναν, ἀλλ' ἐπιζητεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὰ πράγματα· ἐμβαθύνει εἰς τὰ σκοτεινὰ στρώματα τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ ὑψοῦται εἰς ὑπέρτατα πνευματικὰ πεδία ὅπου εἶναι ἱδρυμένον τὸ ὑπὲρ λόγον καὶ «ἄρρητον» τοῦ Πλάτωνος.

Τοιαύτας τάσεις ἐθεράπευσε καὶ εἷς τῶν κυριωτάτων ἀντιπροσώπων τοῦ λεγομένου «ὑπαρξισμοῦ», ὁ Heidegger. Ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς ὑποτυποῖ τὰ κατὰ τὴν ὑπαρξιακὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς πρυτανευούσας αὐτῆς ἀρχάς. Κατὰ τούτους πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ἡ συγκεκριμένη ὕπαρξις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος, ὅπερ κατανοεῖ ἑαυτὸ καὶ τὰ ἄλλα ὄντα. Ὁ ἄνθρωπος ζῶν ἐν βαθυτάτῃ λήθῃ τοῦ ὄντος ὀφείλει νὰ ἀνανήψῃ καὶ ἀνανήφων νὰ ζητήσῃ τὴν διασάφησιν τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεως· ἀπαραίτητος δὲ ὅρος τῆς τοιαύτης ἀναζητήσεως εἶναι ἡ μέχρι ἀγωνίας ἐξικνουμένη μέριμνα καὶ φροντὶς τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως. Μόνον διὰ τοιαύτης καταστάσεως ἀγωνιώδους ἀπαλλάσσεται ὁ ἄνθρωπος τῆς ταπεινῆς σκέψεως καὶ κατανοεῖ τὸν πεπερασμένον χαρακτῆρα τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως. Οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ μέριμνα, προϋπόθεσις δὲ τῆς μερίμνης ὑπάρχει ὁ *χρόνος*, διότι, μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι ἀνοικτὸς ὁ ὁρίζων τοῦ χρόνου, εἶναι νοητὴ ἡ μέριμνα. Ἀναλύων δὲ ὁ φιλόσοφος τὴν ὀντολογικὴν σύστασιν τοῦ χρόνου προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε, ὅπερ παράδοξον, ἀνάγει τὸν χρόνον εἰς μεταφυσικὴν ἀρχήν !

Ὑποκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Heidegger ὑποδειχθείσης ἀνάγκης ὅπως διερευνηθῇ ἡ ἔννοια τοῦ Ὄντος (θὰ ἐλέγομεν κατὰ Πλάτωνα τοῦ *ὄντως ὄντος)* ὁ συγγραφεὺς ὀρθῶς ποιῶν ὑπομιμνήσκει ὅτι παρόμοιον ἐποίησεν ὁ Πλά-

των ἐν τῷ διαλόγῳ Σοφιστῇ. Πράγματι δὲ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ὁμολογεῖ τὴν ὑπ' αὐτοῦ μίμησιν τοῦ Πλάτωνος προτάσσων ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ περιωνύμου συγγράμματος «Εἶναι καὶ Χρόνος» τὸ οἰκεῖον χωρίον τοῦ πλατωνικοῦ Σοφιστοῦ (244 Α). Ἐν γένει δ' εἰπεῖν ἔχει πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Heidegger τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπανέρχεται δὲ τρόπον τινὰ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους τεθεῖσαν ἀρχὴν «γνῶθι σαυτόν». Εἶναι πολλαχῶς καταφανὴς ἡ βαθεῖα αὐτοῦ γνῶσις τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων, ὧν τινα ἡρμήνευσεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ἔστω τοῦτο πολύτιμον δίδαγμα εἰς πάντας καὶ μάλιστα εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας· δὲν δύναται νὰ ἀναδειχθῇ τις γνήσιος καὶ ἀληθινὸς φιλόσοφος, ἂν μὴ ἐγκύψῃ πρότερον εἰς τὰ προγονικὰ ἡμῶν κειμήλια.

Ἐν τῷ τετάρτῳ καὶ τελευταίῳ κεφαλαίῳ συνοψίζονται τὰ συμπεράσματα τῶν θεωριῶν τοῦ Heidegger καὶ ἐκτίθεται ἡ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ αἰῶνος γενομένη ἐξέλιξις τοῦ ὑπαρξισμοῦ, τουτέστιν ἡ διάσχισις αὐτοῦ εἰς δύο ἀντιθέτους κατευθύνσεις, ἔνθεν μὲν τὴν μηδενιστικὴν ἔνθεν δὲ τὴν οὕτως εἰπεῖν χριστιανικήν. Τῆς πρώτης προστάτης ἐγένετο ὁ Γάλλος Sartre, καθ' ὃν ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἀδυνατεῖ νὰ κατανοήσῃ τὸ ὂν καθ' ἑαυτό (être en soi). Καὶ ὅμως θέλει ὁ φιλόσοφος νὰ νοήσῃ αὐτὸ ὡς νεκρόν τι καὶ ἀδρανὲς ὄν, ὅμοιον πρὸς τὴν νεκρὰν ὕλην. Ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις, ὡς βάσις τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι φευγαλέον τι πλάσμα, ἀδιαλείπτως ἐξερχόμενον ἐξ ἑαυτοῦ (ex - sistentia). Ἡ μοῖρα δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ μεταβαίνῃ ἀπὸ καταστάσεως εἰς κατάστασιν, νὰ χωρῇ ἀπὸ ἀρνήσεως εἰς ἄρνησιν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐλπίδος ὅτι θὰ ἔλθῃ ποτὲ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ὄντος καθ' ἑαυτό. Τὸ μόνον ὅπερ ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἠθικὸν χρέος εἶναι νὰ μηδενίζῃ τὴν κατάστασιν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐκλέγῃ νέαν, ἣν πάλιν ἐπ' ἴσης νὰ μηδενίζῃ· ἐν δὲ τῇ τοιαύτῃ συνεχεῖ καὶ ἀδιαλείπτῳ ἀρνήσει ἔγκειται ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ !

Ἀντίθετον ὁδὸν ἐπορεύθη ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος K. Jaspers. Οὗτος διακρίνει τρεῖς περιοχὰς τῆς πραγματικότητος, ὧν ἡ μὲν πρώτη περιλαμβάνει τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἡ δὲ δευτέρα τὴν ἰδίαν ἡμῶν προσωπικότητα, τὴν ἀνθρωπίνην δηλαδὴ ὑποκειμενικότητα· ἡ δὲ τρίτη περιοχὴ εἶναι μεταφυσική, κειμένη πέραν καὶ ἐπέκεινα τῆς ὑποκειμενικῆς καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως (transcendentia), ἤτοι, κατὰ Πλάτωνα εἰπεῖν, «τὰ ἐπέκεινα τοῦ ὄντος».

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἔχων συνείδησιν καὶ ἐλευθερίαν, διακρίνεται ἀπὸ τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ πρέπει νὰ ὀνομασθῇ *ὕπαρξις*, ὕπαρξις ἔχουσα τὰς ῥίζας ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀϊδίου. Οὗτος ἐπισκοπῶν αὐτὸς ἑαυτὸν διαγινώσκει ὅτι ἡ τελείωσις αὐτοῦ ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς βαθείας συναισθήσεως τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀγωνίας, ἔτι δὲ διὰ τῆς προβολῆς τοῦ φάσματος τοῦ θανάτου. Διότι αἱ τοιαῦται καταστάσεις ἀποκαλύπτουσι τὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀνεπάρκειαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως· θέτουσι τὸν ἄνθρωπον ἐνώπιον τοῦ Ἀπολύτου καὶ καθιστῶσιν ἱκανὸν νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ ὄντος μακαριότητα. Οὐχὶ ἄρα διὰ τοῦ λογισμοῦ ἀλλὰ διὰ τῆς συναισθηματικῆς ἐμπειρίας ἀνυψοῦται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν μεταφυσικὴν σφαῖραν.

Διεξερχόμενος ὁ συγγραφεὺς τὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Jaspers

διαλαμβάνει περὶ τῆς τριμεροῦς διατομῆς αὐτῆς, περὶ τῆς ἐλευθερίας, περὶ τῶν ὁριακῶν καταστάσεων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ ἄλλων. Ἐπειδὴ δὲ προτίθεται νὰ παράσχῃ γενικὴν εἰκόνα τοῦ φιλοσοφήματος χάριν τῶν πολλῶν, δὲν εἰσέρχεται εὐλόγως εἰς λεπτομερείας καὶ εἰς κριτικὸν ἔλεγχον. Λέγομεν τοῦτο, διότι θὰ ἠδύνατό τις ἐνταῦθα ἐνιστάμενος νὰ ἀντείπῃ εἰς τὰ ἄλλα καὶ μάλιστα εἰς τὰ κατὰ τὰς λεγομένας «ὁριακὰς καταστάσεις».

Καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων γίνεται φανερὰ ἡ θρησκευτικότης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Jaspers. Ἔτι μεῖζον θρησκευτικὸν χαρακτῆρα ἔχει ὁ ὑπαρξισμὸς τοῦ Γάλλου Marcel καὶ τοῦ ἐξορίστου Ῥώσου Μπερντιάεφ, ὧν τὰς θεωρίας παρέχει ὁ συγγραφεὺς βραχέως καὶ σαφῶς.

Εἶναι τῷ ὄντι παράδοξος ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὑπαρξισμοῦ, ὅστις ἀπέβη νῦν ἡ φιλοσοφία τοῦ συρμοῦ. Ὡρμήθη μὲν ἀπὸ τῶν ὑγιῶν ἀρχῶν τοῦ Δανοῦ θεολόγου καὶ φιλοσόφου Kierkegaard, ἀλλ' ὑπέστη σὺν τῷ χρόνῳ τόσον ἀλλόκοτον ἐκτροπὴν καὶ ἐξαλλοίωσιν, ὥστε κατέπεσεν ἀπρεπῶς καὶ κατήντησεν θλιβερῶς εἰς ἀφόρητον μηδενισμὸν καὶ τὴν εἰδεχθῆ ἀθεΐαν τοῦ Sartre.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ βραχύτατα περὶ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ συγγραφέως. Τὸ δὲ δεύτερον περιέχει πέντε κεφάλαια, ὧν τὸ πρῶτον ἐπιγράφεται «Max Scheler καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς ἔρευναί του». Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ἐκτήσατο διεθνῆ φήμην ἰδίᾳ διὰ τῶν εἰς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἀναφερομένων ἐρευνῶν του· δι' ὧν καὶ ἤχθη εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Καντίου. Κατὰ τὸν φιλόσοφον τῆς Καινιξβέργης τότε μόνον πρᾶξίς τις εἶναι ἠθική, ὅταν συμφωνῇ πρὸς τὸν γενικὸν κανόνα, ὃν προδιαγράφει ὁ ἠθικὸς νόμος ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἐντόνου προσταγῆς· «πρᾶττε οὕτως, ὥστε αἱ ἀρχαὶ τῆς πράξεώς σου νὰ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι ὡς ἀρχαὶ καθολικῆς νομοθεσίας». Ὁ ἠθικὸς δὲ νόμος εἶναι ἐπιταγὴ τῆς λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου μακρὰν πάσης ἄλλης (συναισθηματικῆς) παρορμήσεως. Ἀλλ' ἤδη ὁ Σέλερ ἀποφαίνεται ὀρθότερον ὅτι ἡ ἠθικότης τῆς πράξεως ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, τουτέστιν ἡ πρᾶξις εἶναι ἠθικὴ κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, ἐὰν συμφωνῇ καὶ πραγματοποιῇ *ἀξίας*.

Οὕτω δὲν παραγκωνίζει ὁ Σέλερ, ὡς ἐποίει ὁ Κάντιος, τὰ συναισθήματα ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐξαίρει αὐτὰ καὶ δεικνύει ὅτι τὰ συναισθήματα ἀποκαλύπτουσιν ἡμῖν ἴδιον κόσμον ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς συνειδήσεως, ἤτοι τὸ ἰδεωδῶς ὑφιστάμενον βασίλειον τῶν ἀξιῶν, πρὸς ὃ ἀποβλέπων ὁ ἄνθρωπος ῥυθμίζει τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὴν ζωήν του. Ἐπανερχόμενος δὲ τρόπον τινὰ εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Pascal παραδέχεται ὅτι παρὰ τὴν λογικὴν τοῦ νοῦ καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ὑπάρχει «ἡ λογικὴ τῆς καρδίας»· ὅπως ὁ νοῦς ἐνορᾷ τὰς μαθηματικὰς ἀληθείας, οὕτω καὶ ἡ καρδία (τὸ καθαρὸν συναίσθημα) ἐνορᾷ καὶ θεᾶται ἀμέσως μετὰ πλήρους ἐναργείας τὴν ὕπαρξιν ἰδεώδους κόσμου ἀξιῶν. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀποκαλύπτεται ἡμῖν ὁ θεὸς οὐχὶ ὡς ἀφῳρημένη τις ἀρχὴ ἀλλ' ὡς προσωπικότης καὶ πνεῦμα, περιληπτικὸν τῶν ἀξιῶν, ὡς προσωπικότης, εἰς ἣν πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἱσταμένη ὑπεράνω καὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς σοφίας.

Εἰσερχόμενος ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰ ἐπὶ μέρους τοῦ φιλοσοφήματος, ὅπερ εἶναι πολλῆς σπουδῆς ἄξιον, διαλαμβάνει περὶ τῆς ταξινομήσεως τῶν ἀξιῶν,

περὶ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ τέλος περὶ τοῦ θείου ἔρωτος, δι' οὗ καθιστάμεθα μέτοχοι κοινωνοὶ καὶ τοῦ θείου.

Ἐνταῦθα ἐπιτραπήτω ἡμῖν μικρὰ παρέκβασις γινομένη χάριν οὐσιώδους καὶ ἀξίας προσοχῆς παρατηρήσεως, οἵαν ἐποθοῦμεν καὶ ἀνεζητοῦμεν ἀλλὰ δὲν εὕρομεν ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ ἄλλως ὀξυνουστάτου συγγραφέως. Λέγουσι δηλαδή, Σέλερ καὶ ἄλλοι, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι προϊὸν καὶ οἱονεὶ ἐξάνθημα τῆς φύσεως, ἀφήνοντες νὰ νοηθῇ ὅτι κατάγεται ἐκ τῆς ὕλης. Πλὴν ἀλλὰ λησμονοῦσιν οἱ σοφοὶ ἄνδρες ὅτι καὶ ἡ φύσις μετὰ τῆς ὕλης εἶναί τι ἀπότοκον τῆς *ἐνεργείας*, ἀγούσης κατ' εὐθυωρίαν εἰς τὸ ΑΠΟΛΥΤΟΝ ΠΝΕΥΜΑ, ὅπερ μόνον εἶναι ἀρχὴ καὶ πηγὴ πάσης ὑπάρξεως, κατ' ἀκολουθίαν τῆς τε ἐκτάσεως (ὕλης) καὶ τῆς νοήσεως. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ἡμῶν ταύτης ὑπερμαχοῦσι τὰ πορίσματα τῆς συγχρόνου Φυσικῆς, ἅτινα ἀπεργάζονται τὴν ὁλοτελῆ κατάλυσιν καὶ ῥιζικὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας.

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον ὑπόθεσιν ἔχει τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς κριτικῆς πραγματολογίας N. Hartmann. Ὁ ἐπιφανὴς Γερμανὸς φιλόσοφος, πρωΐμως ἀπαλλαγεὶς τῆς καντιακῆς καὶ νεοκαντιακῆς θεωρίας καὶ τῶν παραδόξων τάσεων τοῦ «ὑποκειμενισμοῦ», ὑποστὰς δὲ ἅμα τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Scheler καὶ τοῦ Dilthey, κατώρθωσε ταχέως νὰ ἀναδειχθῇ φιλόσοφος αὐτοτελὴς καὶ πρωτότυπος· ἀντὶ τῆς κριτικῆς ἰδεοκρατίας ἀπεδέξατο τὴν κριτικὴν πραγματοκρατίαν. Πρὸς διερεύνησιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων εἰσήγαγε, μᾶλλον δὲ καὶ ὀρθότερον εἰπεῖν, ἀνεκαίνισε καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἐπανήγαγε τὴν *ἀπορητικὴν* μέθοδον, ἣν τὸ πάλαι ἐφήρμοσαν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων καὶ ἰδίᾳ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἣν ταυτῶν ὀνομάζομεν συνήθως «συνείδησιν τοῦ προβλήματος» ἢ θέσιν τοῦ προβλήματος, οὐσιώδη ἀπαρχὴν πρὸς ἀνακάλυψιν νέων γνώσεων.

Τὴν μέθοδον ταύτην, συμπληρωθεῖσαν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Husserl εἰσαχθείσης φαινομενολογικῆς ἀναλύσεως, ἐφήρμοσεν ἐπιτυχῶς ὁ Hartmann πρώτιστα καὶ μάλιστα εἰς τὴν Γνωσιολογίαν, ἣν ἐπεξειργάσθη εὐρέως καὶ κατὰ τρόπον λίαν πρωτότυπον. Τὴν γνῶσιν δὲν θεωρεῖ οὔτε ὡς ψυχολογικὸν οὔτε ὡς λογικὸν φαινόμενον, ἀλλ' ὡς καθαρῶς ὀντολογικόν. Ἡ γνῶσις δηλαδὴ εἶναί τις πράγματι ὑφισταμένη σχέσις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἐν ᾗ σχέσει ὅμως οὔτε τὸ ἀντικείμενον ὕπάγεται εἰς τὸ ὑποκείμενον (ὑποκειμενικὴ ἰδεοκρατία, «ὑποκειμενισμὸς») οὔτε ἀνάπαλιν τὸ ὑποκείμενον εἰς τὸ ἀντικείμενον (πραγματοκρατία) οὔτε τέλος τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον ὑποτάσσονται εἰς τρίτην κοινὴν ἀρχὴν (ἑνισμός)· δὲν πρόκειται τοιαύτη τις σχέσις ἀλλ' ἄλλη, ἐν ᾗ καὶ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον ἔχουσιν ὕπαρξιν ἄσχετον πρὸς τὴν συνάπτουσαν αὐτὰ γνῶσιν. Τὸ μὲν ἀντικείμενον οὐδεμίαν ὑφίσταται μεταβολὴν ἐκ τῆς γνώσεως, τὸ δὲ ὑποκείμενον πλησιάζει πρὸς τὸ ἀντικείμενον καὶ δέχεται τοὺς καθορισμοὺς αὐτοῦ· σχηματίζει *εἰκόνα* παριστῶσαν τὸ ἀντικείμενον, ἥτις, ἐὰν συμφωνῇ πρὸς αὐτό, παρέχει τὴν *ἀλήθειαν*. Ὅπως ἂν ἔχῃ, ἡ γνῶσις τείνει εἰς τὸ νὰ σχηματίζῃ εἰκόνας ὡς οἷόν τε ἀκριβέστατα συμφωνούσας πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀντικειμένου· προβαίνει δὲ ἀεὶ εἰς εὐρυτέρας περιοχάς, ἕως οὗ ἔλθῃ εἰς ὅρια ἀνυπέρβλητα καὶ τερματίσῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου παρακολουθεῖ τὴν γνωστικὴν λειτουργίαν· διεξέρχεται τὰ κατὰ τὴν ἀπορητικὴν μέθοδον καὶ τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ γνωσιολογικοῦ φαινομένου, ὡς νοεῖται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου, φρονοῦντος ὅτι τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα ἐπιλύονται μόνον ὑπὸ τὸ φῶς νέας Ὀντολογίας.

Ὁ νέα Ὀντολογία στηρίζεται ἐπὶ τῆς γνώμης ὅτι καὶ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον ἔχουσι τὸ αὐτὸ περιεχόμενον καὶ εἶναι ἀμφότερα ἀποκαλύψεις τοῦ ὄντως ὄντος. Ἀλλ' ἡ περιοχὴ τῶν ὑπαρκτῶν ἀντικειμένων εἶναι πολὺ εὐρυτέρα τῆς περιοχῆς τῆς γνώσεως. Ἐὰν παραστήσωμεν τὰ γινῶσκον ὑποκείμενον εἰκονικῶς διὰ μικροῦ κύκλου, πρέπει νὰ νοήσωμεν περιγεγραμμένους τρεῖς ἐπαλλήλους κύκλους, ὧν πάντων κέντρον εἶναι τὸ ὑποκείμενον. Ὁ μὲν πρῶτος κύκλος περιέχει τὰ ἤδη γνωστὰ ἀντικείμενα (χῶρος τῶν ἀντικειμένων), ὁ δὲ δεύτερος περιλαμβάνει τὰ οὔπω μὲν γενόμενα προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν ἀλλὰ δυνάμενα νὰ γίνωσι (περιοχὴ ὑπεραντικειμενικὴ *προσιτὴ* εἰς τὴν νόησιν), τέλος δὲ ὁ τρίτος κύκλος περιέχει τὸ ἀπρόσιτον εἰς τὴν γνῶσιν, τὸ ὑπεραντικειμενικὸν καὶ ὑπερνοητόν, τουτέστι τὸ ἀκατανόητον καὶ ἄρρητον, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ῥίζα τῶν ὄντων (περιοχὴ ὑπεραντικειμενικὴ *ἀπρόσιτος* εἰς τὴν νόησιν).

Οὐχ ἧττον ἀξιόλογος εἶναι ἡ Ἠθικὴ καὶ ἡ περὶ τὴν Φύσιν φιλοσοφία καὶ ἡ Αἰσθητικὴ τοῦ φιλοσόφου. Τοῦ ὅλου τούτου συστήματος ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς παρέσχε συνοπτικὴν καὶ ἐναργῆ εἰκόνα, ἣν ἐφιλοτέχνησεν ὑπέροχον ἅτε ἐπιμελῶς καὶ διὰ μακροῦ χρόνου ἐγκύψας ἐν τῇ σπουδῇ τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου.

Ὁ N. Hartmann ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ χαλκέντερος καὶ πολυγραφώτατος, κατ' ἐξοχὴν ἑλληνομαθὴς καὶ ῥηξικέλευθος, διάνοια· ἠδυνήθη νὰ εἰσχωρήσῃ βαθύτατα εἰς τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα καὶ νὰ ὑποδείξῃ λύσεις συνδυάζων τὸ ἰδανικὸν καὶ πραγματικόν· οὕτω δὲ ἀνεδείχθη ὁ κράτιστος ἴσως τῶν συγχρόνων φιλοσόφων. Ἡμεῖς γε θαυμάζομεν καὶ τιμῶμεν μεγάλως ἐκεῖνον διά τε ἄλλα καὶ μάλιστα διὰ τοῦτο, ὅτι, καίπερ ἀναγνωρίζων καὶ αὐτὸς τὸ στενὸν καὶ περιωρισμένον τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως, πρεσβεύει τὰς *Ἀξίας*, ἀναλόγους πρὸς τὰς πλατωνικὰς *Ἰδέας*, ὡς ἐχούσας ὕπαρξιν ἀντικειμενικὴν καὶ συναποτελούσας ἴδιον βασίλειον, τὸν νοητὸν (ἰδεατόν) κόσμον. Περὶ τοιοῦτο φιλοσόφημα εἶναι πρέπον καὶ χρήσιμον νὰ ἀσχολοῦνται ἐπιμελῶς οἱ νεώτεροι καὶ ἰδίᾳ οἱ Ἕλληνες.

Ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ διαλαμβάνει ὁ συγγραφεὺς περὶ τῆς λεγομένης διαλεκτικῆς θεολογίας, ἤτοι τῆς θρησκευτικῆς χριστιανικῆς κινήσεως, ἥτις ἀνεφάνη ἐν Ἑλβετίᾳ μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον καὶ ἐξακολουθεῖ ὑπάρχουσα καὶ διαδιδομένη ἰδίᾳ ἐν Γερμανίᾳ. Διδάσκει δ' ἐκείνη τὴν ἑτερότητα καὶ ἀντίθεσιν δύο ὑπάρξεων, τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου, τοῦ παροδικοῦ καὶ τοῦ ἀϊδίου, τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ Ἀπολύτου· πειρᾶται δὲ νὰ ἄρῃ τὰς ἀντιθέσεις διὰ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου. Παραδέχεται ὅτι τὸ δεδομένον τῆς διαλεκτικῆς σκέψεως εἶναι ἡ χριστιανικὴ πίστις προερχομένη ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ὁ συγγραφεὺς δεικνύει εὐστόχως τὸν ὑπαρξιακὸν χαρακτῆρα τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας καὶ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὸν Kierkegaard καὶ τὸν Heidegger, ἀναπτύσσει δὲ

τὸν εἰς τρεῖς μεγάλας κατευθύνσεις διαχωρισμὸν τῆς θρησκευτικῆς ταύτης κινήσεως. Ὅπερ δὲ πρέπει ἐνταῦθα νὰ ἐξάρωμεν εἶναι τοῦτο, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ θεολογία προσεγγίζει πρὸς τὸν πρωτόγονον χριστιανισμὸν καὶ καταπολεμοῦσα τὰς παντοειδεῖς τάσεις ἀποκλίσεως ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀρνεῖται τὴν ἀξίαν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ ὑποτυποῦται ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἱσπανοῦ φιλοσόφου Ortega y Gasset. Οὗτος προεῖδε τῷ 1923 τὴν ἐπερχομένην παγκόσμιον κρίσιν, διότι «ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἑσπερίας εἶχεν ἀπολέσει τὸν προσανατολισμόν του»· καὶ πρότερον ἤδη (τῷ 1914) εἶχε διατυπώσει τὴν γνώμην ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ὕπαρξις ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ μέριμνα καὶ ἀνησυχία· εἶναι τοῦτο, ὡς γνωστόν, τὸ κύριον δόγμα τοῦ ὑπαρξισμοῦ. Διηρεύνησεν ὁ Ὀρτέγκα ὡς πολιτικὸς φιλόσοφος τὴν οὐσίαν τῶν ἀναφαινομένων ἑκάστοτε ἱστορικῶν κρίσεων καὶ ὥρισε τὴν τοιαύτην κρίσιν ὡς εἰδικὴν μορφὴν ἀλλοιοῦσαν ῥιζηδὸν τὴν σύστασιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀναζητῶν δὲ τὰ αἴτια τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς κρίσεως εὑρίσκει ὡς κύριον καὶ πρώτιστον αἴτιον τὴν ἐπικράτησιν «τῶν μαζῶν», τὴν ἀνυποταξίαν καὶ ἐξέγερσιν τοῦ χύδην ὄχλου, ἤ, ἄλλως εἰπεῖν, τὴν διείσδυσιν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν «τῆς μάζης», «τὴν εἰσβολὴν τῆς βαρβαρότητος». Ἀτενίζων ὁ φιλόσοφος τὸ μέλλον μετ' ἀπαισιοδόξου διαθέσεως εὑρίσκει ὡς μόνον μέσον σωτηρίας τὴν εὐρωπαϊκὴν ἑνότητα.

Καλλίστη καὶ ἀνυσιμωτάτη ὑπῆρξεν ἡ ἐπίνοια τοῦ συγγραφέως ὅπως φιλοπονήσῃ τοιαύτην πραγματείαν καὶ διανθίσῃ διὰ προσφόρων παρατηρήσεων· διότι κατέστησε παρ' ἡμῖν γνωστὰς πολλὰς ὑπὸ ξένου σοφοῦ προενεχθείσας πολιτικὰς ἀληθείας, αἵτινες καὶ κῦρος ἔχουσι καὶ χρησιμότητα πολλήν.

Ἰδιαίτερον διαφέρον διεγείρει καὶ ἐξαίρετον πρωτοτυπίαν ἐμφανίζει τὸ πέμπτον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ὁ Δημόκριτος καὶ ἡ σοβιετικὴ ἐπιστήμη»· ἐν ᾧπερ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἐλέγχει καὶ καυτηριάζει πάντῃ ἀνυποστάτους καὶ ὅλως ἀτόπους δοξασίας. Ἐν γαλλικῷ δηλαδὴ περιοδικῷ (La Pensèe) ἐδημοσιεύθη ἄρθρον τοῦ Ῥώσου E. Timochenko, ἐξαγγέλλοντος γνώμας παραδόξους, αὐθαιρέτους καὶ ἀμοίρους πάσης ἐπιστημονικῆς θεμελιώσεως. Οὕτω πλήν ἄλλων ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ μηχανικὴ δὲν διεμορφώθη εἰς αὐτοτελῆ ἐπιστήμην ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀλλ' εἶναι γέννημα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος· ὅτι ὁ ὑλισμὸς τοῦ Δημοκρίτου δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς μεταφυσικὰς τάσεις ἀλλ' εἶναι ἀτελὴς ἀντίληψις προελθοῦσα ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς. Ἐπικρίνει τὸν Ἀριστοτέλη ὡς διαστρέφοντα δῆθεν τὰς διδασκαλίας τοῦ Δημοκρίτου· χαρακτηρίζει τὸν Κικέρωνα ὡς ἐπιπόλαιον καὶ καταγγέλλει τοὺς ἀστοὺς ἐρευνητὰς ὡς πλαστογραφοῦντας τὰς θεωρίας τοῦ Σταγιρίτου· πρὸς δ' ἔτι ἀποφαίνει τὴν ἐπιστήμην τῶν χρόνων τοῦ Δημοκρίτου ὡς εὑρισκομένην ἐν ἐμβρυώδῃ καταστάσει! Καὶ ἄλλα δ' ἐκφέρει παρεμφερῆ δοξάσματα, ἅτινα δὲν εἶναι ἄξιον τοῦ κόπου νὰ μνημονεύσωμεν καὶ ἅτινα μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ παραδοξολόγος οὗτος Κύριος δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐρεύνης ἀλλ' εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν «τοῦ κόμματος».

Πρὸς ταῦτα ἠξίωσε νὰ ἀπαντήσῃ (βεβαίως χάριν τῶν πολλῶν) ὁ Ἕλλην φι-

λόλογος, ἐπιστήμων αὐτὸς ἐμβριθὴς καὶ τῆς ἀληθείας μόνης θηρευτής. Ἐπεχείρησε λοιπὸν ἔργον εὔκολον μὲν ἀλλ' ἄχαρι καὶ μονονουχὶ ἀηδές· ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας τὴν δίκελλαν τῶν πηγῶν καὶ τῆς κριτικῆς καὶ δι' ὀλίγων κατακορύφων πληγμάτων μετέβαλεν αὐθωρεὶ εἰς ἐρείπια τὰ ἐπὶ τῆς αὐθαιρεσίας ἱδρυθέντα ἀνεμιαῖα καὶ φάντασιώδη κατασκευάσματα.

Καὶ ἐνταῦθα γίνεται ἔκδηλος ἡ πλήρης ἐφαρμογὴ τῶν κομμουνιστικῶν μεθόδων. Οἱ θιασῶται τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τῆς ἀθεΐας, εἰς οὐδὲν λογιζόμενοι τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ τὴν θεραπείαν τῆς ἀληθείας, καταβάλλουσι πᾶσαν σπουδὴν ὅπως διὰ παντοειδῶν σοφιστειῶν καὶ διαστροφῆς τῶν πραγμάτων ἐπιτύχωσιν ὁπωσδήποτε τῶν ἰδίων σκοπῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν συντόμως περὶ τῶν δύο βιβλίων τῶν εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ἀναφερομένων. Ῥητέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ συγγραφεὺς διαλαμβάνων περὶ τῶν παντοδαπῶν φιλοσοφημάτων ἐλάμβανεν ἑκάστοτε ἀφορμὴν νὰ προενέγκῃ γνώμην καὶ ἐγκατασπείρῃ παρατηρήσεις, ἐξ ὧν γίνεται φανερὰ, ὡς καὶ πρόσθεν ἐλέχθη, ἡ ἰδία αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰδεολογίαν κλίσις καὶ συμπάθεια, ὡς καὶ ἡ πρὸς τὸν ὑλισμὸν ἀποστροφὴ καὶ ἀπέχθεια· καὶ εὐλόγως. Οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ ἄλλως ὁ βαθύνους μελετητὴς καὶ ἔνθεος μύστης τῶν πλατωνικῶν καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων.

Τέλος μνημονευτέον ἐνταῦθα τὸ βιβλίον τὸ «Αἰσθητικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μελετήματα» ἐπιγραφόμενον, σελ. 272 (1964) καὶ συναπαρτιζόμενον ἐκ πολλῶν κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα, μετὰ τὸ 1944, δημοσιευθεισῶν πραγματειῶν, —βιβλίον κινούμενον (ὡς λέγεται ἐν τῷ Προλόγῳ) «μέσα εἰς τὸν ὁρίζοντα τῶν σκέψεων καὶ τῶν συναισθημάτων, τὸν διανοιχθέντα ἔπειτα ἀπὸ τὴν περιπέτειαν τὴν ἀντιμετωπισθεῖσαν μὲ ἡρωϊκὴν εὐψυχίαν ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος». Προτάσσεται ὥς τις εἰσαγωγή, κεφάλαιον διεξοδικὸν ἐπιγραφόμενον «Τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας» (σ. 11—17), ἔνθα ὁ συγγραφεὺς μετὰ ποιητικῆς ὄντως ἐξάρσεως καὶ ἅμα φιλοσοφικῆςπερινοίας δεικνύει ὅτι ἡ Ἐλευθερία εἶναι «φαινόμενον πρωταρχικόν», ὅρος ἀπαραίτητος καὶ προϋπόθεσις ἀναγκαία τῆς γνώσεως καὶ τῆς Ἐπιστήμης, ἔτι δὲ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ, τοῦ κακοῦ καὶ αἰσχροῦ· εἶναι ὁ πυρὴν τοῦ πνεύματος καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, πηγὴ ἀστείρευτος πάσης ἐνεργείας καὶ δραστικότητος. Οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευσαν ἀνέκαθεν τὴν Ἐλευθερίαν καὶ ἐθεώρησαν εὐλόγως ἀρχὴν καὶ ῥίζαν τῆς εὐδαιμονίας· διὸ καὶ προθύμως ὑπὲρ αὐτῆς προσφέρουσιν ἑαυτοὺς ἀεὶ ὁλοκαύτωμα.

Ἀκολουθοῦσι δύο μεγάλα τμήματα, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἐπιγράφεται «Αἰσθητικὴ ἑρμηνεία» (σ. 81—128), τὸ δὲ δεύτερον «Φιλοσοφικὰ μελετήματα» (σ. 131—254). Ἐκεῖνο περιέχει ἐξ πραγματείας, ἀναφερομένας πάσας εἰς τὴν Αἰσθητικήν, ἐκδεδομένας δὲ πρότερον ἐν περιοδικοῖς. Ἡ πρώτη αὐτῶν καὶ σπουδαιοτέρα ἀφορᾷ εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἑρμηνείαν καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς· ἐκθέτει ὁ συγγραφεὺς τὰς κρατούσας ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἑρμηνείας καὶ ἐπιχειρεῖ ἐν πολλοῖς κεφαλαίοις νὰ καθορίσῃ τοὺς τρόπους, καθ' οὓς τελεῖται ἡ

τοιαύτη ἑρμηνεία. Ἡ δ' ἐπὶ μέρους ἀνάλυσις τοῦ προβλήματος μαρτυρεῖ ἐναργῶς πόσον βαθέως ἔχει εἰσχωρήσει εἰς τὴν οὐσίαν τῆς Αἰσθητικῆς καὶ πόσον καλῶς γινώσκει νὰ συνάπτῃ τὰς νέας ἀντιλήψεις πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν παράδοσιν.

Ἐκ τῶν ἑπομένων κεφαλαίων ἰδίας προσοχῆς ἄξια εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἡμέτερον Εὐριπίδην καὶ τὸν Γερμανὸν ποιητὴν Γκαῖτε. Ἐξαίρει δηλαδὴ τὴν ἀξίαν τῆς «τραγικότητος» ἐκείνου ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν *οἶκτον* καὶ τὸν *ἔλεον*, τὰ μέσα ταῦτα τῆς δραματικῆς συγκινήσεως· ἅπτεται τῶν κατὰ τοῦ Εὐριπίδου ἐπικρίσεων τοῦ Σλεγέλου καὶ τοῦ Νίτσε καὶ μνημονεύει τὰς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις γενομένας ἀνασκευὰς τῶν ἐπικρίσεων· τέλος δὲ παραθέτει χωρία ἐκ τῶν «Βακχῶν» δικαιοῦντα τὸν Εὐριπίδην καὶ τοὺς συνηγόρους αὐτοῦ. Λαμβάνων πάλιν τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τῆς συμπληρώσεως διακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Γκαῖτε διαλαμβάνει διεξοδικῶς περὶ τῆς ἰσχυρᾶς ἐπιδράσεως, ἣν ἔσχεν ἐπὶ τὸν ἔνδοξον Γερμανὸν ποιητὴν καὶ φιλόσοφον ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος, μάλιστα δὲ καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Πίνδαρος.

Τὸ δεύτερον τμῆμα τοῦ ἔργου περιέχει ὀκτὼ πραγματείας, ὧν τινες ὑποκείμενον ἔχουσι νεωτέρους φιλοσόφους ἐξετασθέντας ἤδη γενικῶς ἐν τοῖς πρόσθεν εἰρημένοις δυσὶ βιβλίοις τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας, Ἰδίου δὲ διαφέροντος καὶ προσοχῆς ἄξιαι εἶναι αἱ δύο πρῶται πραγματεῖαι αἱ ἐπιγραφόμεναι «Γεώργιος Γεμιστὸς—Πλήθων» καὶ «Ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις τοῦ Καρτεσίου». Ἐν ἐκείνῃ ὑποτυποῦνται αἱ ὀντολογικαὶ καὶ ἠθικαὶ θεωρίαι τοῦ Πλήθωνος καὶ ἀναπτύσσεται ἡ σύντομος σπουδὴ τοῦ μεγάλου τούτου σοφοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως ὅπως συντελεσθῇ ἐπιστροφὴ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ ἐπάνοδος εἰς τὴν ἔνδοξον ἀρχαιότητα, ἀναγεννηθῇ ἡ ἀρχαία φιλοσοφία καὶ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία· διαγράφεται ἡ πολιτικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ αὐτοῦ δρᾶσις ἐν Μυστρᾷ καὶ παρατηρεῖται ὅτι ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ διατριβή του ἤγαγε τὸν δυτικὸν κόσμον εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, οὕτω δὲ κατέστη ὁ Ἕλλην σοφὸς ἀρχηγέτης τῆς ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως.

Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ πραγματείᾳ ἐπισκοπεῖται ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τῆς διανοήσεως τοῦ μεγάλου Γαλάτου φιλοσόφου καὶ ἀρχηγέτου τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας Καρτεσίου—πορεία γινομένη κατὰ προσφάτους ὑποδείξεις, μᾶλλον δὲ καὶ ὀρθότερον εἰπεῖν, ἀποδείξεις τοῦ C. Cantecor, διαφωνοῦντος πρὸς ἄλλους. Κατὰ τοῦτον πρῶτον προέβη ὁ Καρτέσιος εἰς μαθηματικὰς ἐρεύνας καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀναλυτικῆς Γεωμετρίας, εἶτα δὲ προῆλθεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν «τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου» καὶ τὴν κατ' αὐτὴν ἀναμόρφωσιν τῶν ἐπιστημῶν, ὅτε ἤδη ἦτο 30—35 ἐτῶν. Πολὺ ἄρα ὕστερον προέκυψεν ἡ φιλοσοφικὴ μέθοδος καὶ οὐχὶ κατὰ τὰ νεανικὰ ἔτη, ὡς θέλει νὰ παραστήσῃ τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου «Λόγος περὶ μεθόδου». Τούτων οὕτως ἐχόντων πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι τὸ «τῇ γενέσει ὕστερον» (ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης) ἐθεώρησεν ὁ Καρτέσιος, εἴτε ἐν συνειδήσει εἴτε ἀνεπιγνώστως, ὡς «τὸ φύσει πρότερον». Ἐν συνεχείᾳ ὑπομιμνήσκονται τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ φιλοσόφου τούτου εἴς τε τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας (ἰδίᾳ τὴν μαθηματικὴν) καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς πραγματείαις διαλάμπει ἐναργὴς ἡ ἱστορικὴ πολυγνωμοσύνη καὶ φιλοσοφικὴ ἐμβρίθεια τοῦ συγγραφέως, ἡ λεπτὴ παρατηρητικό-

της καὶ ὀρθὴ κρίσις αὐτοῦ. Ἀλλὰ πάντως βλάπτει καὶ ζημιοῖ τὰς ἐργασίας ἡ ἀπροσδιόνυσος καὶ ἀπρόσφορος αὐτῶν γλωσσικὴ περιβολή.

Ἐντραφεὶς ὁ Κ. Γεωργούλης ἐκ νεότητος ἐν τῇ σπουδῇ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἠδυνήθη πρωΐμως νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ διανοήματα αὐτῶν, νὰ γνωρίσῃ τὸν βίον τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων καθ' ὅλην του τὴν ἔκβασιν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ νὰ μάθῃ καὶ θαυμάσῃ τὴν ἀτίμητον ἀξίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὁποίαν δηλονότι καὶ ὁπόσην ἔχουσιν ἀνθρωποποιὸν καὶ ἐθνοποιὸν δύναμιν. Διότι ταῦτα γεννῶσι τὰς μεγάλας καὶ γενναίας ψυχὰς καὶ διαπλάττουσι τὰ ἤμερα καὶ κόσμια ἤθη, διακοσμοῦσι τὰς πολιτείας εἰς ἀρετὴν καὶ μεγαλεῖον καὶ σφυρηλατοῦσι τοὺς ὑγιεῖς πολιτισμούς. Ἤδη σοφὸς ἀνὴρ καὶ πολυσέβαστος ἡμῶν διδάσκαλος, ὁ ἀοίδιμος Γεώρ. Μιστριώτης εἶχε διαπρυσίως κηρύξει ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ θρησκεία εἶναι τὰ ἱερὰ σεβάσματα τοῦ Γένους καὶ οἱ ἀστραβεῖς στῦλοι τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἔλεγεν, εἶναι τὸ σωσίβιον καὶ τὸ περίαπτον τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, δι' ὧν καὶ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τῇ δουλείᾳ δύναται νὰ σωθῇ.

Παραπλήσια ἐφρόνει, φυσικῶς καὶ εὐλόγως, ὁ Κ. Γεωργούλης, περιάπτων εἰς τὰς γνώμας τὸ μέγα αὐτοῦ παιδαγωγικὸν κῦρος. Καὶ διδάσκων καὶ συγγράφων καὶ δημοσιογραφῶν δὲν διέλειπε νὰ δεικνύῃ καὶ ἐμφαντικῶς ἐξαίρῃ ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης παρέχει πραγματικὰς γνώσεις καὶ φέρει τὸν τρόφιμον εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ τοῦ θεμελιώσαντος τὸν σύγχρονον πολιτισμόν· εἶναι δὲ ἀπαραίτητος ἡ τοιαύτη ἐπαφή, διότι διὰ ταύτης μόνης θὰ ἀναδειχθῇ προσωπικότης ἱκανὴ νὰ μετάσχῃ τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους καὶ νὰ κοινωνήσῃ τῆς μοίρας αὐτοῦ. Διὰ τῆς σπουδῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐπιτυγχάνεται, λέγει, ἡ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωσις καὶ συντελεῖται ἡ ἀναγέννησις πνευματικῶς ὑστερούντων λαῶν.

Καὶ τῷ ὄντι ἡ θεραπεία καὶ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὡδήγησε κατ' ἐπανάληψιν εἰς ἀναγέννησιν καὶ ἀκμήν, ἐνῷ τοὐναντίον ἡ παραμέλησις ἐκείνων ἐπήνεγκε τὴν παρακμὴν καὶ τὴν βαρβαρότητα. Ἂν δὲ διὰ τοὺς ἄλλους λαοὺς ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἁπλῶς ὄργανον μορφώσεως καὶ πολιτισμοῦ, δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας εἶναι ἅμα καὶ μέσον σωτηρίας καὶ ὑπάρξεως· διότι χρησιμεύει ὡς χρυσῆ ἅλυσις συνάπτουσα τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ μακραίωνος ἡμῶν καὶ ἱστορικοῦ βίου, εἶναι ἡ συνοπτικὴ τῆς Φυλῆς κραταιὰ δύναμις.

Ἐντεῦθεν γίνεται καταφανὴς ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκμαθήσεως καὶ τελείας γνώσεως τῆς ἀρχαίας γλώσσης, δι' ἧς ἀποκαλύπτονται ἡμῖν οἱ ἀμύθητοι πνευματικοὶ θησαυροὶ οἱ ἀποτεταμιευμένοι ἐν τοῖς ἀρχαίοις συγγράμμασι. Ἐπάναγκες δὲ ταῦτα νὰ μελετῶνται ἀμέσως, κατ' εὐθεῖαν ἐκ τῶν πηγῶν, οὐχὶ διὰ μεταφράσεων· διότι οἱαδήποτε μετάφρασις (καὶ ἡ ἀρίστη) εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδώσῃ τὸν βαθὺν στοχασμὸν καὶ τὴν ἐνδόμυχον διάθεσιν, τὸ κάλλος καὶ τὴν χάριν ἐν πρωτοτύπῳ.

Τοιούτων ὀρθῶν καὶ ὑγιῶν γνωμῶν ἐμφορούμενος καὶ ὁ Γεωργούλης εἶναι εὔκολον νὰ φαντασθῇ τις πῶς διετέθη πρὸς τοὺς τὰ ἐναντία ὅλως δοξάζοντας· πρὸς ἐκείνους δηλονότι, οἵτινες πρὸ μιᾶς περίπου γενεᾶς δι' ἐπισήμου ὑπηρεσιακῆς ἐγκυκλίου ἀπηγόρευεν νὰ διδάσκηται ἐν τοῖς Γυμνασίοις τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ Θουκυδίδου περιέχον τὸν περίφημον ἐπιτάφιον λόγον τοῦ Περικλέους, ἐν ᾧ ὁ περικλεὴς πολιτικὸς ἐξῆρε πλὴν ἄλλων τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος· πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἐχαρακτήριζον τὸ περιεχόμενον τοῦ θαυμασίου ἐπιταφίου ὡς *μῦθον* μὴ ἔχοντα σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν τότε πολιτικὴν ἀληθινὴν κατάστασιν! Ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες, συνεχίζοντες τὴν ἀπὸ τοῦ 1916 ἀρξαμένην κακοποιὸν κίνησιν, συναπετέλουν τὸν ἐσμὸν τῆς διαβοήτου «ἐχπαιδεφτικῆς μεταρρύθμισης», ἥτις τοσαῦτα κατειργάσατο κακὰ εἰς τὴν παιδείαν καὶ τὸ Ἔθνος! Ἐμφανιζόμενοι ὡς δῆθεν ἀνακαινισταὶ καὶ μεταρρυθμισταὶ τῆς παιδείας οὐδὲν ἄλλο ἐπεδίωκον παρὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς γλωσσικῆς αὐτῶν αἱρέσεως· κατήργουν τὴν γλῶσσαν καὶ ὑπέσκαπτον τὴν θρησκείαν, ἥτις εἶναι τὸ στερεὸν τῆς κοινωνίας ἔρεισμα. Ἀλλὰ τίς ποτε εἶναι δυνατόν, πρὸς θεοῦ, νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ τότε πολιτεία ἡ ἑλληνική, πόρρω ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποκρούσῃ καὶ καταπολεμήσῃ, ἐκ τοῦ ἐναντίου ὑπέθαλπε καὶ διηυκόλυνε τὴν ἐφαρμογὴν καταχθονίων σχεδίων, ἅτινα μόλις ἠδύναντο νὰ συλλάβωσι καὶ ἐπινοήσωσιν οἱ μανικώτατοι τῆς πατρίδος ἡμῶν πολέμιοι)!

Κατὰ τῆς ἐπαράτου ἐκείνης καὶ ὀλεθροποιοῦ ἀποπείρας, κατὰ τῆς ἀνατρεπτικῆς τῶν πάντων καταστάσεως, διεξήχθη ὑπὸ πολλῶν φιλοπατρίδων ἀνδρῶν κρατερὸς ἀγών, οὗ καὶ ἡμεῖς δὲν παρεμείναμεν ἀμέτοχοι. Κακῇ δ' ὅμως τύχῃ ἡ παλαιὰ ἀπόπειρα ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ζωὴν οὐχ ἧττον ὀζεῖα καὶ ἐπικίνδυνος· σκοποὶ οἱ αὐτοὶ καί μέθοδοι παρεμφερεῖς. Ἡ παλαιὰ «ἐχπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση» ἀνεκαινίσθη καὶ ἀνέζησεν ὡς σοβαροφανὴς «ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις», ἀγαθοὺς δῆθεν ἐπιδιώκουσα σκοπούς. Ἀνασυνεκροτήθη μακρὰ καὶ πυκνὴ ἡ νέα φάλαγξ. Τὸ κέντρον καὶ τὴν οὐρὰν κατεῖχον ἄνθρωποι παντοειδεῖς, διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων· καὶ δὴ καὶ πολυάριθμοι (ἀτυχῶς) ἐκπαιδευτικοί· πρωτοστάται δὲ καὶ ἡγήτορες ἀνεφάνησαν καὶ πάλιν, ὡς καὶ ἄλλοτε, ἐπιστήμονες κενόδοξοι καὶ δοκησίσοφοι, πολιτικοὶ ἡμιμαθεῖς καὶ ἀνόητοι. Πάντες οὗτοι ἄλλοι μὲν ὑπὸ δεινῆς ἀμαθίας καὶ ἀβελτερίας ἀγόμενοι ἄλλοι δὲ ὑπὸ περισσῆς κακοβουλίας ἤ καὶ προδοτικῶν σχεδίων ἐλαυνόμενοι, πάντες ἐξ ἴσου καὶ ἀπὸ κοινοῦ ὡδήγουν κατ' εὐθεῖαν εἰς ἄβυσσον ἀπωλείας φρικοποιόν. Καὶ ἰδοὺ πῶς: Ἰσχυρίζοντο ὑποκριτικῶς ὅτι θὰ ἀνορθώσωσι τὴν παιδείαν κατὰ τὰς ὑποδείξεις τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ὅτι θὰ ἐφαρμόσωσιν ἀρχὰς ἐξυπηρετικὰς τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὅτι θὰ συνετελέσωσιν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ πνευματικὴν τοῦ ἔθνους προκοπήν. Πλὴν ἀλλὰ πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἐπιδιωκομένων δῆθεν ἀγαθῶν σκοπῶν μετήρχοντο μεθόδους ἀγούσας εἰς ἄντικρυς ἀντίθετα ἀποτελέσματα. Διότι περιώριζον τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων κατὰ τρόπον ἰσοδυναμοῦντα πρὸς κατάργησιν, ἀντ' ἐκείνων δὲ εἰσῆγον αὐθαιρέτους μεταφράσεις· κατήργουν ὅλως ἤ σχεδὸν ὅλως τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ παρηγκώνιζον ἢ ὑπετίμων τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν.

Ἀλλὰ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα δὲν ἠνώρθουν ἀλλὰ κατερράκουν τὴν παιδείαν· κατέρριπτον τὸν ἀτυχῆ λαὸν εἰς πνευματικὴν νάρκην καὶ τὴν ἐκ ταύτης ἐκβαρβάρωσιν· οὕτω δὲ προωδοποίουν τὴν ἐθελοδουλίαν καὶ τὴν ὑποταγήν, τὸν ἐξανδραποδισμὸν καὶ τὸν ἀφανισμὸν τοῦ Γένους, οἱ μητραλοῖαι! Αὕτη δὴ εἶναι ἡ περὶ ἧς εἴπομεν ἄβυσσος ἀπωλείας ἡ ὀλεθροποιός.

Τοὺς ἐπικρεμαμένους δ' ὅμως κινδύνους καὶ πάλιν ἐγκαίρως διέγνωσαν οἱ φιλοπάτριδες Ἕλληνες καὶ εὐθὺς ἀνέλαβον τὸν ἐκπρεπῆ καὶ εὔαθλον ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων. Ἐπιστήμονες διαπρεπεῖς καὶ ἀνώτατα ἱδρύματα παιδευτικὰ καὶ Σχολαὶ πανεπιστημιακαὶ μετέχουν τούτου φιλοτίμως καὶ εὐθαρσῶς. Ἀλλὰ τοῦ ἀπηνοῦς τούτου ἀγῶνος πρῶτος ἐν τοῖς πρώτοις νῦν ἀπεδείχθη ἀναμφιβόλως ὁ Γεωργούλης, συνεχιστὴς τοῦ παραδείγματος παλαιοτέρων διδασκάλων. Πῶς ἐπάλαισε τὴν σκληρὰν πάλην καὶ τίνα μετεχειρίσθη ἐπιστημονικὴν καὶ παιδαγωγικὴν πανοπλίαν, εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν· διότι τὰ πράγματα εἶναι πρόσφατα καὶ εἰς πάντας που γνωστά. Τοσοῦτο δὲ μόνον παρατηροῦμεν ὅτι, καὶ ἂν μηδὲν ἄλλο εἶχε νὰ καταλίπῃ ἐκεῖνος, ἤρκουν καὶ μόνοι οἱ ἀγῶνες οἱ κρατεροὶ καὶ συνεχεῖς οἱ μετὰ θερμοῦ πάθους ἐπὶ βλάβῃ τῆς ἄλλως ἐπισφαλοῦς του ὑγιείας διεξαχθέντας κατὰ τῆς ψευδωνύμου παιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως, ἤρκουν, λέγω, καὶ μόνοι αὐτοὶ νὰ ἀναδείξωσι τὸν ἄνδρα ἄξιον ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης. Ὅπως δ' ἂν ἔχῃ, δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι οἵ τε παλαιότεροι καὶ οἱ ἐπ' ἐσχάτων ἀγῶνες δὲν θὰ ἀποβῶσι φροῦδοι καὶ ἄγονοι· διότι τοῦ λοιποῦ ἡ πολιτεία ἀγρυπνοῦσα ἀεὶ δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ παρομοίας ἀνοσιουργίας τὴν ἐπανάληψιν.

Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Γεωργούλη εἶναι, ὡς ἤδη ὑπεδηλώθη, εὐρὺ καὶ πολυμερὲς οὐδὲ δύναται εὐκόλως νὰ ἀναλυθῇ καὶ κριθῇ δι' ὀλίγων στίχων ἢ καὶ σελίδων ἐπιμνημοσύνου τελετουργίας· ἀπόκειται δ' εἰς τὴν φιλόλογον καὶ τὴν φιλόσοφον γραμματείαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος νὰ πράξῃ τοῦτο. Καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι ἑκατέρα αὐτῶν θὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ τεραστίου ἔργου ἐκείνου καὶ θὰ κατατάξῃ τὸν ἀκάματον τοῦ πνεύματος ἐργάτην εἰς τοὺς ἥρωας τῆς ἐπιστήμης· θὰ τάξῃ αὐτὸν παρὰ τοὺς ἐγκρίτους τοῦ ἔθνους Διδασκάλους, ὧν ἡ διδασκαλία ὑπῆρξεν ἄχραντος καὶ ἀκήρατος καὶ ὡς χρυσὸς ἐν πυρὶ δοκιμασθεὶς ἀπεδείχθη δοκιμωτάτη.

Ἀλλὰ καὶ νῦν ἤδη ἡ ἐπιστημονικὴ κοινωνία μετὰ τῶν ἐπαϊόντων ἔχει κρίνει καὶ ἐκτιμήσει ἐπαξίως τὸν Γεωργούλην θεωροῦσα αὐτὸν ἐπιφανῆ φιλόλογον καὶ εὐδόκιμον φιλόσοφον καὶ παιδαγωγόν. Ἀδιάφορον ὅτι δὲν ἔτυχε τῆς *ἐπισήμου* ἀναγνωρίσεως καὶ ἧς ἠξιοῦτο τιμῆς καὶ ὀφειλομένης ἐπιβραβεύσεως. Ἀλλ' οὐδαμῶς τὸ τοιοῦτο εἶναι θαυμαστόν, διότι οὔτε ἅπαξ οὔτε εἰς ἕνα παραπλησία διεπράχθη ἀδικία ἀλλὰ πολλάκις καὶ εἰς πολλοὺς διαφόρων ἐπιστημονικῶν κλάδων ἐπιφανεῖς ἀντιπροσώπους. Ὡς δ' ἔχουσι τὰ καθ' ἡμᾶς πράγματα, μᾶλλον τὸ ἐναντίον (ἡ ἀπόδοσις τοῦ δικαίου) θὰ ἦτο παράδοξον. Πλὴν ὅμως πάντα τὰ κοῦφα καὶ τὰ κενὰ καὶ κατ' ἐπίφασιν μόνον λαμπρὰν οὐδὲν δύνανται πρὸς τοὺς γνησίως φιλοσοφοῦντας, οἵτινες καλῶς γινώσκουσιν ὅτι ὁ χρυσὸς καὶ ὑπὸ τὴν γῆν

κεχωσμένος δὲν παύεται ὢν χρυσός, ὁ δὲ λευκοσίδηρος (τενεκές), καὶ ἂν ἐπιχρυσωθῇ, παραμένει κατ' οὐσίαν ὁ αὐτός.

Τὸ ἔργον λοιπὸν τοῦ Κωνσταντίνου Γεωργούλη, προϊὸν χρόνου μακροῦ καὶ πόνου πολλοῦ, καρπὸς ἀόκνου ἐρεύνης καὶ ἀκοιμήτου πόθου τῆς ἀληθείας, θὰ μείνῃ στερεὸν καὶ ἔμπεδον καὶ ὑπὸ τοῦ χρόνου ἀκατάλυτον. Οὐχί, δὲν θὰ καταλύσῃ ὁ χρόνος οὐδὲ θὰ ψαύσῃ αὐτὸ ἡ ἀένναος τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ἀδιάλειπτος τῶν περιτελλομένων ἐνιαυτῶν ἐναλλαγή. Θὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὸ διηνεκὲς καὶ θὰ χρησιμεύῃ τοῦτο, ὡς καὶ τὸ σεμνὸν ἐκείνου ἦθος καὶ ὁ ἀδαμάντινος χαρακτήρ, ζηλευτὸν ἀεὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις παράδειγμα, ἀληθινὸν πρότυπον καὶ τέλειος ὑπογραμμός. Ἀγήρατον θὰ μένῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἡ μνήμη θαλερὰ καὶ ζωηρά, ἐφ' ὅσον ἡ Ἐπιστήμη τιμᾷ—καὶ θὰ τιμᾷ πάντοτε— τοὺς ἀκαμάτους αὐτῆς ἐργάτας καὶ προβιβαστάς, καὶ ἐφ' ὅσον ἡ Πατρὶς θὰ περιέπῃ μετὰ στοργῆς καὶ τιμῆς τὰ ἀγλαὰ αὐτῆς καὶ ἐπίλεκτα τέκνα.

Ἡ Ζωὴ τοῦ φιλοσόφου εἶναι διηνεκὴς **μελέτη τοῦ θανάτου**· καμοῦσα δὲ καὶ κεκμηκυῖα ἐκ τῆς ἐπιπόνου σπουδῆς καὶ ἀδιαλείπτου ἐρεύνης ἐπαναπαύεται βραχύ τι διὰ τοῦ θανάτου, ἵνα νέαν αὖθις ἀναλάβῃ μελέτην, ὡς **ὑψηλοτέρα ζωή,** εἰς τὴν ἀπόλυτον καὶ ἀΐδιον Ἀλήθειαν πάντοτε κατατείνουσα. Εἰς ἐκείνην δὴ ὁδεύει νῦν καὶ ἡ ἀεὶ φιλοσοφοῦσα ψυχὴ τοῦ Κωνσταντίνου Γεωργούλη. Εἴη τὸ εὔδαιμον τέρμα ταχύ!